

САИД АҲМАД

НАЗМ ЧОРРАҲАСИДА

Ғафур Ғулом ҳақида ҳикоялар

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1993

Қайта нашр

Аҳмад, Саид.

Назм чорраҳасида: Ғафур Ғулом ҳақида ҳикоялар.— Т.: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1993—96 б.

Забардаст ўзбек шоири Ғафур Ғулом ижоди ҳар гомонлама таҳлил қилинган. Бироқ унинг шахси — ўзига хос инсонлиги, руҳий олами, дард ва изтироблари, дарёдай бағрикенглиги, ҳар бир шеърининг дунёга келиши — тамоман бошқа мавзу. Мазкур китоб сизни Ғафурона ижод сирлари билан қисман бўлса-да таништиради, деб ўйлаймиз...

Аҳмад, Саид. Перекрестки поэзии.

ББК 83. 3У37

4702620201 — 35 1993
А М352 (04)—93

ISBN 5-635-01317-1

Бутун масъулиятни гарданымга олиб: «Йигирманчи асрда туркийзабон халқлар орасидан Ғафур Гуломдек зукко шоир чиқмаган», деб баралла айтаман.

Мана шу буюк шоир менинг устозим эди. У менинг бошимни силаган, адашган чоғларимда шапаалоқ насибасидан татиб кўрганман.

Бугун бу беназир устоз ҳаёт бўлганда 90 ёшга кирарди.

Лекин у ҳамон орамизда. Қитоб жавонларимиздан бизни кузатиб турибди. Гўё у, ҳорманг энди, мустақил жумҳуриятнинг ҳур фуқаролари, деяётганга ўхшайди.

Ушбу китобни шу устоз хотирасига битдим.

САИД АҲМАД

ҚУТЛУҒ ДАРГОҒ

Ойбек домла билан бир маҳаллада турдик. Баъзан Ойбек ака ишлаб чарчанда дарахтлар қуюқ соя ташлаган сокин ўчасида қўлини орқасига қилиб ўй-ўйлаб ўрарди. Унинг шундай кезишларидан бида рўпара келиб қолдим. Шунда Ойбек домла бир гап айтди:

— Сиз Фафур билан жуда узоқ вақт бирга бўлгансиз! Ёзинг! Нимаики билсаниз ҳаммасини ёзинг. Шеърларини маъноини чақаман деб уринманг. Бу гапларни адабиётшуносларга қўйиб беринг. Фафурнинг ўзи қанақалигини ёзинг. Гапи қанақа, юриши қанақа, қилиғи қанақа, шуларини ёзинг. Агар ибн Сино, Рудакий, Беруний каби алломаларнинг ёнида юрган ўстлари хотиралар ёзишганда тарихчилар қийналиб ўтиришмасди. Бизда ҳатто кечанина ўтган Муқимийнинг сурати ҳам йўқ. Агар шу ишни қилсангиз Фафур тўғрисида ёзилган илмий асарлар қаторига яхши бир

кайрли иш кўшган бўласиз. Ёзинг. Албатга ёзинг!

Ойбек домланинг бу гапидан кейин Ғафур ака тўғрисида жуда кўп ўйлайдиган бўлиб қолдим. Бисотимни титкилаб қарасам, ёзса арзигулик анчагина хотиралар бор экан. Қанчадан-қанча сафарларда бирга бўлганман. Юзлаб латифалар, ҳикоялар эшитганман. Қувнаган, руҳан эзилган энларида ёнида бўлганман. Азиз фарзандидан жудо бўлиб, ўкириб йиғлаганини, қиз узатиб, ўғил уйлантирган саодатли дақиқаларини кўрганман. Қизалоғининг сочига лента таққанидан тортиб, болаларини, невараларини опичлаб юрганларини кўрганман.

Арманистонда, Туркменистонда Тожикистонда бутун бир халқ адабиётининг обрўси бўлиб, бахтга тўлиб юрган пайтларига гувоҳман. Мана шу кўрганларим, учрашганларим қоғозга тушса Ғафур Ғулом қиёфасини оз бўлса-да, баҳоли қудрат акс эттирар деган яхши ният билан ёзишга киришдим.

«Вақт» шеърининг туғилиши ҳақидаги биринчи хотирам эълон қилинганда Ойбек ака бу ёруғ оламда йўқ эди.

Тошкентнинг Арпапоя маҳалласидаги биринчи уй Ғафур Ғуломники эди. Бу ҳовлида бутун дунё шоиру адибларининг йўл-

лари кесишиб ўтган. Бу уйда ҳинд, араб, италян, турк, чех, афғон, немис, инглиз, Куба, Покистон, француз шоирлари мушоира тузишган. Бу уйда ўтмиш, бугун, эртанги адабиёт ҳақида қизгин баҳслар бўлган. Урта Осиё ва Қозоғистон, Кавказ адиблари бу уйни ўз уйларидек билишарди. Бу уйда мен Пётр Павленкони, Луговскойни, Вера Инберни, Якуб Қоласни, Микола Бажан, Тихонов, Симонов, Николай Погодин, Мухтор Авезов, Собит Муқонов, Берди Кербобоев, Самад Вурғун, Севунц, Жалол Икромий, Абашидзе, Турсунзода, Лоҳутий, Айнийни кўрганман.

Бу давраларда Ғафур Ғулом тўлиб-тошиб шеърлар ўқирди. Нимаики бисотида бўлса барини дастурхонга тўкарди. Ҳовлисида пишиб ётган гилосларни сават-сават қилиб ўртага қўярди. Шоирларнинг елкасига тўн ташлаб, бошига дўппи кийдирарди. Ўғил-қизлари одоб билан хизмат қилишарди.

Бу уй Ҳамид Ғулом, Мирмуҳсин, Туроб Тўла, Шукрулло, Асқад, Рамз, Шуҳрат каби шоирлар учун бир билим юрти эди.

Ана шунинг учун ҳам хотираларимнинг номини «Назм чорраҳасида» деб атадим.

Мени ёзувчи қилган, адабиётнинг сирли-сеҳрли кўчаларидан омон олиб ўтган, хатойимга куйиб, ютуғимга қувонган ус-

тозим Ғафур Ғулом хотирасига бағишладим ушбу китобимни. Ва унинг ўз сатрлари билан ҳурматли ўқувчиларимизни назм чорраҳасига таклиф қиламан:

Олам билар, Фурқат кўча йўли бор,
Беруний майдони, ёшлар кўли бор,
«Муқимий» биносин худди сўли бор,
Курсатувчи милиционер қўли бор.
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим.
Шеър ўқийлик Лутфийдан, Навойдан,
Бедил, Фурқат, Пушкин ила Жомийдан,
Кейин қолмай замона айёмидан,
Дил ёрисин мисралар илҳомидан,
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим.
Ҳар китобдир оиламиз офтоби,
Тирсиллади кутубхона шкафи,
Қимники, деб сўраса меҳмон арбоби,
Ғафур деган бир Насридди китоби,
Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўстларим.

«ИГИТЛАР» ТУҒИЛГАН ТОНГ

Ғафур ака сира одамсиз туrolмасди.
Ҳаммавақт уй тўла одам бўларди.

Қирқ олтинчи йилнинг эрта кўклами эди. Ғафур ака редакцияга телефон қилиб, кечқурун келишимни сўради.

— Бизникида ётиб қоласан, ойингга айтиб кел.

Мен Ғафур аканинг бунақа эркаликларини яхши билардим. Унинг қайсарлигию жиндек мақтанганнамо гапиришларини, ёзилган ҳар бир тўртлик кетидан мақтаб турадиган битта одам зарурлигини ҳам билардим. Бошқалардан кўра у кишини мен келиштириб мақтардим. Ўзи ҳам бунга тан бериб:

— Мақташни сенгаю ёзишни менга чиқазган,— дерди.

Кечқурун бордим. Шеър ёзамиз деган одам бир уй меҳмон йиғиб, улфатчилик қилиб ўтирибдилар. Келин аямга:

— Бу қанақаси бўлди?— дедим.

Муҳаррам опа кулди.

— Акангизнинг касалларини биласиз-ку, у кишининг «бер-бер» касаллари бор.

Бу касални ҳам билардим. Уруш йиллари Ғафур ака ўзига теккан озиқ-овқат улушини олиб келганда бизга ўхшаган камхарж ёшларга бўлиб берарди. Қўшини-си, жуда ҳам яхши кўрган дўсти Мирзаабдулла ака ҳам қуруқ қолмасди. Муҳаррам опа нолиб: «Болаларга ҳам қолсин», деганда, у кулиб: «Бер-бер» касални борлигини биласиз-ку»,— деярдди. Ҳозир Муҳаррам опа ўша воқеаларни эслатган эди.

— Бугун нашриётдан пул олган эканлар, «бер-бер» касаллари тутиб қолиб, одам бошлаб келганлар. Бекор келибсиз, шеър бўлмаса керак энди.

Болохонадаги кабинетга чиқсам, полга жой қилинган. Дастурхон атрофида машҳур шоир, Бедилни ёд биладиган, ажойиб навийшунос Бокий домла, Ғафур Ғуломнинг дўсти, яқинда Тошкентга кўчиб келган андижонлик шоир Сайфий, Ҳабибий домла ўтиришибди. Жами машшоқларнинг пири Юнус ака тақсимчага чертиб хонини қилиб турибди.

Улфатларни кўриб, бугун шеър бўлмаслигига астойдил ишондим. Ғафур ака мени кўриб хижолат тортганидан «лаганбар-

дорлик» қилиб, меҳмонларга мени таниш-тирди:

— Танишиб қўйинглар. Бу менинг шогирдим. Ўзимдан ўтиб кетган.— Шундан кейин у менга қаради.— Бўлдими ё яна мақтайми?

Мулзам бўлиб бир чеккага ўтирдим.

Куни кеча Беруний номидаги Ўзбекистон Давлат мукофоти лауреати деган номга сазовор бўлган Мирзо Улуғ у пайтда ёш бола эди. Ҳабибий домлага кўк чой дамлаб чиқаман деб дадасининг яхши кўрган кўк чойнагини синдириб қўйди. Шундан кейин Фафур ака менга: «Чой-пойга ўзинг қараб тур», деб буюрдилар. Бу пайт Бокий домла Умархон саройидаги шуаронинг пешқадам шоири Адо тўғрисида, унинг «Адо қаддини дол этмиш» сатри билан тугайдиган тўртлиги тўғрисида кўзларини юмиб гапираётган эдилар.

Бокий домла кексайиб қолган, қувват бўлади деб жиндек-жиндек коньяк хўплаб турардилар. Фафур ака ҳазил қилиб:

— Шоирнинг сиёҳдони ичкарида бўлади. Домланинг сиёҳдонларига тез-тез шароб қуйиб турмаса қуриб қолади,— деди.

Бокий домла кулиб, Фафур акага бир қарадилар. Тилларига қандоқ гап келганини сезган Фафур ака у кишидан олдин гапириб қўя қолди:

— Албатта, биз ҳам шу неъматдан бебаҳра эмасмиз.

Бирдан кулги кўтарилди. Эшик ғичиллаб очилиб, Мирзо Улуғ мени имлаб чақирди. Кетидан пастга тушдим.

Дарвоза олдида Ғайратий домла билан Ғафур ака хуш кўрмайдиган, жиндек ичкилик оғзига тегса ҳеч кимга гап бермайдиган, ўзини-ўзи шоир атаб юрадиган танишимиз турибди. Бошлаб кирай десам, бу одам улфатларнинг суҳбатини совитади. Ғайратий домлага кўзимни қисиб:

— Ғафур ака уйда йўқлар,— дедим.

— Қираверайлик, келиб қоларлар,— деди у.

— Ҳали-вери келмайдилар. Дўрмондаги ёзувчилар боғига кетганлар,— дедим.

У тураверди. Мен Ғайратий домлага:

— Ғафур ака сизга бир хат ташлаб кетган эдилар. Шунини олиб тушай,— дедим.

То болохонага чиққунимча мабодо турқи совуқ кириб қолса, одам борлигини билмасин, деб Ғафур ака остонадаги кавуш, калишларни йиғиб ичкарига опкириб қўйган экан. Уйдагилар жим. Биронтасидан садо чиқмасди. Овозимизни чақирилмаган меҳмон эшитиб қолмасин деб бир-бирлари билан имлашиб гаплашишяпти.

Ғафур ака тиззасига қоғоз қўйиб, кўз юмиб-очгунча нималарнидир ёзиб, қўлимга берди.

Уқидим:

«Ғайрато, ёнингдаги шилқимни барбод айлагил,
Адресимиз Арпапоя, сен бунӣ ёд айлагил.
Ҳам Юнус, Бокий, Ҳабибий тўтиқушдек

интизор,

Тез келиб суҳбат аро базмимни обод айлагил.

Сайфий домланинг исм-шарифларини шеърға қўшмадим. Бунга сабаб у киши заёмдан юз минг сўм ютганлар, ёмон ниятли одамлар сезмаслиги керак. Ҳозирча Сайфий домла секрет.

Сенга ҳурмат ила Мирза Абдул Ғафур Шоший, собиқ Қоратоший».

Хатни Ғайратийга бердим. Уқиб чўнтагига солди-ю, «меҳмон»ни бошлаб олиб кетди. Ярим соатлардан кейин кула-кула қайтиб келди.

Меҳмонлар ётиб қолишди. Муҳаррам опа то ярим кечагача ошхонада куймаланиб қозон осди. Ғафур ака эрталабга сомса қилишни буюриб, болохонага чиқиб кетди.

Соат учлардан ошганда Ғафур ака мени уйғотди. Қўлида қоғоз, кўзойнаги пешонасида.

— Тур, илҳом париси. Шеър туғилляпти, доялик қилиб юбор.

Дарров турдим. Кичик кабинетга кириб, стулга ўтирдим. Уйқум қочмаганидан

икки марта эснаган эдим, Ғафур аканинг жаҳли чиқиб кетди. Шунини ҳам айтиб қўяй-ки, Ғафур аканинг жаҳли чиққанда қочиб қолишдан бошқа илож қолмасди. Дарров тавба қилдим. Қўрққанымдан уйқум ҳам қочиб кетди.

Ғафур ака тўртта тўртликни ёзиб бўлган экан. Кўкрагини кериб, худди радио дикторларига ўхшаб тантанали овозда ўқиди.

Бу унинг ҳозирда жуда машҳур бўлиб кетган «Йигитлар» деган шеърининг бошланиши эди.

Роса мақтадим. Ғафур ака суюниб кетиб:

— Юр, опанга ўқиб берамиз,— деб қолди.

Муҳаррам опа хамир қориб, ҳозиргина ётгани, то ярим кечагача меҳмонларга овқат пишириб чарчаганини айтдим. Ғафур ака ўйланиб туриб қолди. Унинг шеър ёзганда бировга ўқиб бермаса туролмайдиган, дарров фикр эшита қолсам, деган одати бор эди. Секин кириб, чироқни ёқмай, Ғайратий домлани уйғотиб чиқдим. Домла ўзига келмай анча пайтгача кўзини ишқаб ўтирди. Ғафур ака битта шарт қўйди.

— У ери ундоқ, бу ери мундоқ дейдиган бўлсанг кириб ёта қол.

— Ғафур, мақтов масаласида мендан хотиржам бўлавер.

Ғафур ака болалигидан дўсти, аччиқ-чучукни бирга тотиган, шеър азобию роҳатини бирга баҳам кўрган ўртоғи олдида ёйилиб кетди. Эркаланиб шеърни ўқий бошлади.

Ҳозир худди кўриб тургандайман. Ғафур ака шеър ўқияпти. Ғайратий домла ҳўнг-ҳўнг йиғлаяпти.

Шеърнинг таъсири қай даражага етганидан ҳаяжонланиб кетган Ғафур ака анча вақтгача шифтга тикилиб турди-да, бирдан қўлига ручка олиб, араб алифбосида ўнгдан чапга қарата ёзиб кетди. У гоҳ шифтга тикилар, гоҳ менга, гоҳ Ғайратийнинг тугмаси солилмаган ёқасига қараб қоларди. У қарардию, кўрмасди. Хаёли, фикри бошқа ёқда. Домла билан икковимиз қилт этмай ўтирибмиз.

Ғафур ака бир соатча гоҳ ёзиб, гоҳ ўчириб, икки саҳифани тўлдирди.

Кейин кўзи очиқ бўлса ҳам тимирскиланиб, столдаги «Қазбек»ни қидириб топди. Гугурт чақиб ўт олдирди, шу топда у папирос олганини ҳам, чекканини ҳам билмайди. Бу ишларни беихтиёр бажаряпти.

Шеър битганди. Энди оққа кўчириш қолганди. Ўтириб, чиройли қилиб оқ қоғозга кўчирди. Кўзи ёриган хотиндай чарчаб, ўзини стулга ташлади.

— Бўлди. Бўлди, оғайни,— деб шеърни

Ғайратийга узатди.— Ұқи. Овоз чиқариб
ўқи. Бир эшитай.

Домла иккита тўртликни ўқигандан
кейин Ғафур ака сапчиб ўрнидан туриб
кетди.

— Оғзингда нос борми, нима бало. Бу-
ёққа бер!

Шеърни унинг қўлидан юлиб олди-ю,
тик турганча маяковскийчасига қилиб, оё-
фини икки томонга кериб, қўлини ҳавода
силкитиб ўқий бошлади:

...Бир йигит ҳижрони баъзан

отанинг

Бағрини, дўстларим, доғ-доғ

ўртар...

Расо қоматингиз бизга асодир,

Уфуринг, боғимиз бўлсин муаттар...

Ғафур ака шеърни ажиб бир шавқ би-
лан ўқиди. Ҳаммамиз жимиб қолдик. Фа-
қат Ғайратий домла бир оғизгина гап
айтди:

— Саломат бўл, ўртоқ. Жонинг омон
бўлсин.

Эрталаб нонушта пайтида Ғафур ака
меҳмонларга шеърни ўқиб берди. Ҳамма-
га маъқул бўлди.

Тарқалиш пайти келди. Меҳмонларни
кўчагача кузатиб чиқдик. Эрталабки тўй

ошидан қайтиб келаётган чоллар кўчадан ўтишарди. «Муқимий» театри тарафдан устига кўмир ортган иккита арава келарди. Кўмирчи аравакашлар қора телогрейкаларини елкаларига ташлаб, эгарда қийшиқ ўтиришарди. Радиодан «Чоргоҳ» ашулasi янграб қолди.

Ғафур ака кўча ўртасига тушиб, аравакашга қичқирди:

— Тўхтат аравангни! Биласанми, ким ашула айтяпти. Мулла Тўйчи акам айтяптилар.

Ошдан келаётган чоллар тўхташди. Ҳамма жим. «Чоргоҳ»нинг мунгли, юракни ўртовчи оҳангларига тўлган бутун кўча жимиб қолганди.

«Чоргоҳ» тугади. Дикторнинг овози янгради:

...Сиз Ўзбекистон халқ артисти Юнус Ражабий ижросида...

Ғафур ака хижолат бўлиб Юнус акага қаради.

— Э, ўлинг, сизмидингиз.— Кейин у аравакашларга қичқирди:— Ҳайда отингни!

Чоллар ҳам, шоир меҳмонлар ҳам кулиб юборишди.

«Йигитлар» шеъри туғилган кечанинг тонги шу зайлда ёришган эди.

ТОШКЕНТ ТАРОНАСИ

Шоирликни ҳавас қилган ёшлар Ғафур акадан, шеър қандоқ қилиб ёзилади, деб кўп сўрашарди. Шунда Ғафур ака ҳазил қилиб жавоб қайтарарди:

— Шеър ёзиш учун аввал қўлни яхшилаб атир совун билан ювиш керак.

Ғафур ака ҳазилни жуда яхши кўрарди. Бир кун ундан, сиз ўз тенгдошларингиздан қайси ёзувчининг асарларини яхши кўрасиз, деб сўрадим. У кулмай, жиддий туриб жавоб қилди:

— Ўз тенгларимдан Ғафур Ғуломнинг шеърларини яхши кўраман, ўзимдан кичиклардан сенинг шеърларингни яхши кўраман.

— Ахир мен шеър ёзмайман-ку,— дедим кулиб.

Ғафур ака ҳам кулиб жавоб қилди:

— Ғафур Ғулом ёзган энг яхши шеърлар туғилаётганда сен ~~ёнида~~ ~~тургансан~~.

Ёзмаган бўлсанг ҳам Ғафур Ғуломникига шериксан.

Мен яна бўш келмадим.

— Тўғриси айтинг, қайси бирининг ёзганлари сизга ёқади?

Ғафур ака бу саволга жавоб беришга ўнғайсизланди. Кўзига тикилиб тураверганимдан кейин айтишга мажбур бўлди.

— Ука, ҳаммамиз ҳам яхшимиз, ҳаммамизда ҳам озми-кўпми нуқсон бор. Тенгдошларимнинг бирини яхши, бирини ёмон дейишга сира тилим бормади. Айт дединг, айтаман. Ойбекнинг кенглиги, Абдулланинг сиққиқлиги, Шайхзоданинг чуқурлиги, Уйғуннинг равонлиги, Миртемирнинг эркалиги менга жуда ёқади.

Кейин у бу гапни кенгроқ қилиб тушунтирди:

— Ойбек фикрни кенг қамраб олади. Айниқса «Навой» романи Ойбек ижоди ширага, ўзи ақлга тўлганлигини кўрсатади. Абдулла бошқалар бир саҳифада айтадиган гапни битта гапда айтади-қўяди. Уйғун шеърларини ўқиганда бирон ерида қоқилмайман, ашулага ўхшаб ўзи оқиб келаверади. Шайхзода шеърлари гиж-гиж ақлга тўла. Миртемирнинг шеърларини ўқисам яйраб кетаман. У шошилмай, эркаланиб ёзади.

Ғафур ака дўстларининг шеърятдаги хусусиятларини яхши сезар, фахрланарди.

Ғафур ака шеър ёзадиган куни сира жиддий гап айтмасди. Кечгача ҳазил қилар, ҳазилвон одамлар билан гаплашарди.

— Нега унақа қиласиз, ахир бугун шеър ёзмоқчисиз, жиддийроқ ўйласангизчи. Билиб қўйинг, эртанги газетадан шеър учун жой олиб қўйганмиз.

Ғафур ака куларди.

— Шеър ёзишдан олдин каллага дам бериш керак. Кулги, ҳазил дам олишнинг энг яхши усули. Ундан ташқари, кулги шоирда яхши кайфият уйғотади. Хурсанд бўлсам, шеър ўзидан-ўзи қўйилиб келаверади.

Ғафур ака тўғри айтаётган эди. Кайфияти яхши чоғларда катта шеърларни бир ўтиришда ёзиб туриб кетганини ўз кўзим билан кўрганман. Бирор нарсадан диққат бўлиб қолса, битай деб турган шеър ҳам қолиб кетарди. Унинг «Тошкент» деб аталмиш беқиёс гўзал шеъри ана шундай бир зарб билан ёзилган эди. Бу шеърни ўқиган ҳар бир киши шоирнинг қандай кайфиятда эканини ҳар бир сатрдан пайқаб, ҳис қилиб туради. Тошкентда тонг отаётгани, пойтахтнинг ғира-шира тонг палласидаги манзараси, уйғониш товушлари

шоир юрагидан оқиб чиқиб, ўқувчи қалбига киради. Бу шеър худди рассом бир манзара қаршисида туриб бўёқлар билан чизган суратга ўхшайди.

Эсимда бор, Фафур аканикига минг тўққиз юз қирқ олтинчи йилнинг ўн биринчи ноябрида кечқурун боргандим. Фафур ака дераза олдига ойна қўйиб, башарасига совун суриб, соқол олаётган экан. У ойнадан мени кўриб, жиндек сабр қил, деган ишора қилди. Фафур ака сира уйда соқол олмасди. Доим сартарошхонага кирарди. Ҳайрон бўлдим. У бетини артиб, жавоб қилди:

— Соқол олдирай десам, икки-уч хира ошнам магазин олдида кутиб туришибди. Зиёфатга судрашмоқчи. Зухур полвон норин қилиб чақиряпти. Боргим йўқ. Чақириб келишган эди, опанг йўқ деворди. Ўзинг биласан, шеър ёзаётганда иягимга қўлимни қўйиб ўйлайман. Соқол ғашимни келтирмасин деб ўзим опташай қолдим.

Унинг бу гапидан бугун албатта шеър ёзиб беришига ишондим. Бундан беш кун олдин у «Бахт тонготари» деган шеър ёзиб, редакцияга олиб борган, шеър еттинчи ноябрь кунини газетамизда босилиб чиққан эди.

Бугун у байрам кайфиятида, кечагина

чиққан шеъри тўғрисида ёр-биродарлардан, қаламкаш дўстларидан илиқ-иссиқ гаплар эшитган эди.

Ўша кеч Ғафур ака худди сафарга отланаётгандек тайёрланарди.

— Бедилнинг китобини топиб қўй, электр плитани юқорига опчиқиб қўй. Дутор мана буёқда турсин, шахматни столга қўй. «Вокруг света» журнали юзароқда турсин, хуррак отадиган бўлсанг нариги уйга чиқиб ёт. Опанга айт, янги рўмолча берсин...

Ғафур аканнинг рафиқаси Муҳаррам опа кулади.

— Биров келса жуда суюлиб кетасиз-да. Ҳеч ким бўлмаса ўзлари ўтириб шеър ёза-верадилар. Биров келдими, тамом, уни уёққа қўй, буни буёққа қўй. Операцияга ётадиган одамдай бесаранжом бўлиб қоладилар.

Сири очилиб қолгандан Ғафур аканнинг ўзи ҳам кулади.

— Мана кўрдингми, бечора Ғафур Ғуломнинг аҳволини кўрдингми? Менга азоб бергани-берган. Тағин ҳам бир амаллаб шеър ёзаман-да. Шунинг учун ҳам Навоий билан Муқимий бечоралар хотин олишмаган-да.

Ғафур ака ўз гапидан ўзи қотиб-қотиб кулади. Мен ҳам гап қистираман:

— Шунақа дейсиз-ку, лекин келин аямга бағишлаб нечта шеър ёзгансиз?

— Қўрққанымдан, лаганбардорлик қилиб ёзганман.

Муҳаррам опа кулиб чиқиб кетади.

Уша тун Ғафур ака дутор чалиб, то ярим кечагача «Тановар»ни бир неча марта айтди. У бу қўшиқни жуда севарди. Баъзан секин ҳиргойи қилиб, кўзидан милт-милт ёш тўкарди. Бундай пайтларда ундан гап сўраб бўлмасди. Дуторни қўйиб, Тўйчи ҳофизни эслади. Тўйчи ака билан қилган суҳбатлари, унинг ижрочилик маҳоратидан анча гапирди. Бу гапни тошкентлик машҳур Сайдаҳмат аскияга улади. Ўз даврининг машҳур сўзамоли бўлган бу одамни Ғафур ака ажиб бир завқ билан гапирарди. Ундан кейин Абдулла Фонусчи деган кишини, Тошкентда биринчи граммафон олиб келган, биринчи фоточи бўлган Илҳом самоварчининг қилган ишлари, от қўшиладиган конкага тушгани, Колизийда Юпатов циркани кўрганларини айтиб берди.

Бу гаплардан мен Ғафур ака Тошкентнинг ўтмиши тўғрисида, Тошкентда ўтган машҳур кишилар тўғрисида бирон нима ёзса керак, деб ўйладим.

Ғафур ака ўзига ерга жой солиб, стол лампасини ёстиғи ёнига қўйиб, «Вокруг

света» журналини ўқишга тушиб кетди. Чарчаган эканман, ухлаб қолибман. Бир маҳал уйғонсам, тонг отай деб қопти. Гафур ака ўрнида йўқ.

Гафур аканинг ҳозирги икки қаватли уйининг тепасидаги хоналардан бири кабинет, бири меҳмонхона, ярми очик шийпон эди. Бу шийпондан бутун шаҳар, аиниқса, Бешёғоч гузари, Комсомол кўли, Мутахассислар уйи аниқ кўриниб турарди.

Ўрнимдан туриб, столга қарадим. Лампа стол четида, ўртадаги ялтироқ оқ қозга икки варақ тўла шеър битилган. Аммо сарлавҳаси йўқ. Гафур ака ўзи ўқиб бермаса, битмаган қўлёмани бировга ўқитмасди, балога қолмай, деб ўқимай шийпонга чиқдим.

Гафур ака шийпон четпга бағрини бериб, Комсомол кўли тарафга қараб, папирост тутатиб, ниманидир ўйлапти. Шу кўйи ярим соатча мен ҳам қимирламай туриб қолдим. Кўчалардан ҳали байрам шиорлари, байроқлар йиғиб олинмаган. Сарғайган баргллар орасида осилган турли рангга бўялган лампочка шодалари ҳали ўчирилмаган эди. Энди тонг ёришяпти.

Гафур ака папиросини кўчага қараб улоқтирди-ю, шошиб ёнимдан ўтиб ичкарига кирди. Орқасидап кирдим. У столга ўтирмай, тик турганча энгашиб ёзяпти.

У ҳеч нарсани кўрмас, ҳеч қандай товушни эшитмасди.

Шу қўйи у ярим соатдан ортиқ тик туриб ёзди. Кейин ўтириб, икки тўртликни ўчириб ташлади. Бу ҳам кифоя қилмагандек, ўша қоғозни ғижимлаб оёғи остига ташлади. Бир оздан кейин энгашиб олиб, кўзойнак тақиб ўқиди. Столга қўйиб, худди дазмоллагандек, қўллари билан текислади. Узоқ тикилиб ўтириб, бошқа қоғозга ўша иккала тўртликни чиройли қилиб кўчириб олди. Ғижимланганини бурда-бурда қилиб йиртиб ташлади-да, уёқдан-буёққа юриб, қозиқдаги дуторнинг битта ипини чертди. Уй ичида овознинг тарқалишини билмоқчи бўлиб, бирпас қулоқ солиб турди. Яна чертди. Овоз айланмади шекилли, ҳафсаласи пир бўлиб, битта-битта юриб, ташқарига чиқиб кетди.

Уй ичи тартибсиз бўлиб кетган эди. Гилам устида журналлар, чойнак ўртада, пиёла тўнкарилиб қолган, ўзи билан ўзи шахмат ўйнаган шекилли, тошлари сочилиб ётибди. Уй ичи папирос тутунига тўлиб кетганидан кўзим ачирди.

Кийиниб, орқасидан чиқдим. У бояғи жойда яна ўшандоқ турибди. Энди тонг ёришган, анҳор четидаги теракларнинг учи шам пилигидек қип-қизил бўлиб турарди.

Ғафур ака менга қарамай қўлпни силтади:

— Бирпас сабр қил!

У гапани тугатмаёқ шарт бүрилди-ю, ичкарига кириб кетди. Зум ўтмай тўрт ва-
зақ қоғоз кўтариб чиқди.

— Бўлди. Фафур Фуломнинг шеъри бит-
ди.

Унинг башарасида шундай ғалати қу-
зонч бор эдики, ҳеч қачон уни бунақа кай-
фиятда кўрмаган эдим.

Кўн донолар шоиру ёзувчиларни ҳоми-
ладор хотинга ўхшатишади. «Агар ҳомила-
дор хотин тўққиз ою тўққиз кунга етказ-
май туғса, бола майиб туғилади. Шоир ё
ёзувчи ҳам калласидаги гапани меъёрига
етказмай ёзса майиб асар туғилади», де-
йишади.

Фафур ака кечаси билан уриниб кўзи
ёриганга ўхшарди. Унинг кўзларида ҳам
қувонч, ҳам чарчоқ бор эди.

У ўзини тетик тутишга уринарди. Янги
туғилган шеър қувончи уни тутиб турарди.

Пастда Муҳаррам опанинг оёқ товуши
эшитилди.

Бу шеърнинг ҳам ҳар галгидек биринчи
ўқувчиси шоирнинг энг яқин дўсти Муҳар-
рам опа бўлди.

Фафур Фуломнинг бу шеъри пойтахти-
миз шаънига айтилган энг яхши шеърий
тарона эди.

ИЖОДКОР ОБРУСИ

Қирқ еттинчи йилнинг февраль ойи бўлса керак. Ердан энди қор кетган. Ўзбекистон ССР Олий Советига сайловлар таррадуси қизғин тус олган пайт эди.

Эрталаб радиодан яхши бир хабар эшитиб қолдим. Гафур акани Самарқанд область Ургут районидаги Қоратепа сайлов округидан Ўзбекистон ССР Олий Совети депутатлигига номзод қилиб кўрсатишибди.

Бу хушхабар билан табриклагани Гафур аканикига бордим.

— Жуда вақтида келдинг-да, уйингга одам юбормоқчи эдим. Ҳамидга одам кетди, ҳозир келади. Кечқурун учовимиз Самарқандга кетадиган бўлиб қолдик. Ургутда сайловчилар билан учрашув ўтказилар экан. Бирга ҳамроҳ бўласизлар. Ҳозир поездга билет буюриб қўйишимиз керак.

Самарқандга кетаётганимизни эшитиб,

Ўздавнашрдаги ўртоқлар Садриддин Айнийнинг янгигина босмадан чиққан «Судхўрнинг ўлими» китобидан бир неча нусхасини домлага топширишимизни сўраб қолишди. Йигирма нусха китобни чамадонга солиб қўйдим. С. Айнийнинг бу асари урушдан олдин ёзилиб, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» журналида босилган, китоб ҳолида энди нашр қилиниши эди. Домла мендан икки-уч марта: «Китоб чигдими?»— деб сўраган эдилар.

Уша куни учовимиз кечки поездга чиқдик. Купенинг иккита пастки, битта юқори полкаси бизга теккан эди. Юкларни қўйиб, энди ўтирган ҳам эдикки, бўйнига бут осган бир поп кириб келди. У юкни юқори полкага ташлаб, қайтиб ташқарига чиқиб кетди.

Уруш тугаган бўлса ҳам ҳали тирикчилик яхши изга тушмаган, нон карточкеси тугатилмаган пайтлар эди. Шунинг учун Муҳаррам опа йўлда ейиш учун у-бу пишириб берган эди. Ҳамид Фулом билан мен ҳали ёш, унча-мунча ичкиликдан қайтмайдиган пайтларимиз эди. Йўлда эрмак бўлади деб бир-икки шиша ичкилик ҳам олган эдик. Купемизга бегона киши, яна диндор кишининг киргани бизга унчалик ёқмаган эди.

— Қўяверларинг,— деди Ғафур ака,—

бунақаларнинг кўпи билан гаплашганман, поплар жуда ичадиган бўлади. Бир-икки пиёлани босиб-босиб берсак, ухлайди-қолади...

Гап гапга уланиб, Иван Грознийга бориб қадалди. Грозний Қозонни босиб олгани шарафига «Василь Блаженный» ибодатхонаси қурилгани, Пушкин «Гаврилиада» достони учун монастырь судига тушишига оз қолганини Ғафур Ғулом айтиб берди.

Бу оддий чуст дўппили кишининг шунчалик билимдонлигига поп ҳайрон эди.

Вақт алламаҳал бўлиб қолган, ётиб ухлаш керак эди. Аммо икковининг гапи сира тугамасди. У Ғафур аканинг кимлигини билгиси келарди-ю, шунча вақт ўтиб энди сўрашга ийманарди. Хуллас, у билан Самарқанд вокзалида ажрашдик. Очиғи, уни станцияда йўқотиб қўйдик. Чунки самарқандлик шоирлар устозни кутишга кўпчилик бўлиб чиқишган эди. Улар билан овора бўлиб, полни унутиб қўйган эдик.

Учрашувга яна икки кун бор экан. Самарқанд ёзувчилари шу қулай фурсатдан фойдаланиб, Ғафур ака ижодига бағишлаб область театрининг қишки биносида катта адабий кеча ташкил қилишган экан. Кўчаларда «Академик, Давлат мукофоти лау-

реати, орденли шоир Ғафур Ғуломнинг ижодий кечаси бўлади» деган катта босма афишалар ёпиштирилган эди.

Юкларимизни обком боғидаги хонага жойлаштирганимиздан кейин Ғафур ака бир гап айтиб қолди:

— Кечқурун театрда бўламиз, эртага яна бирон иш чиқади, индинга Ургутга кетамиз. Ҳозир бир-икки соат вақтимиз бор экан, ғир этиб бориб Айний домлани зиёрат қилиб келайлик. Борсақ, у киши кўп хурсанд бўладилар. Шундай қилайлик. Ҳамид, сен икки шиша коньяк топ, бурунбой, сен беш-олтита лимон топиб кел. Домланинг унча-мунча коньяк отиб турадиган одатлари бор. Лимонга ҳам ўчроқлар.

Ҳамид Ғулом билан икковимиз магазинлардан айтилган нарсаларни тополмай, охири ресторандан топдик. Учовлон пиёда Регистон тарафга йўл олдик.

Садриддин Айнийнинг ҳовлиси шундоқ-қина Регистон тагида эди. Дарвозаси ҳам Шердор дарвозасига қараб турарди.

Домла уйда эканлар. Бизни кўриб жуда қувониб кетдилар. Ғафур ака билан бел олиб кўришдилар.

Домлани пулга, харжга анча пишиқроқлар дейишарди. Биз кечгача домланинг уйларида меҳмон бўлиб, бу хусусиятларини сезмадик. Дастурхон ноз-неъматларга

тўлиб кетган эди. Ғафур аканинг бунақа пайтларда жиндек «шайтонлик» қилиш одати бор эди. Боя биз ресторандан олган нарсаларни дастурхон устига қўяркан, бизга кўзини қисиб қўйиб, деди:

— Домла, сизнинг оз-оз коньяк нўш қилишингизни биламан. Аэропортда лётчик укаларим кўп. Домланинг олдиларига кетяпман, қайси бирларинг Қавказга учсаларинг, иккитагина коньяк билан беш-олтита лиму опкелларинг, деб тайинлаган эдим. Кеча уйга ташлаб кетишибди. Иккита лимуни болалар еб қўйишибди, кечирасиз.

Домланинг кўзларидан ёш чиқиб кетгудек бўлди.

— Барака топинг, мулла Абду Ғафур. Лиму кўп шифоли нарса бўлади. Буни бировга бермай, эҳтиётлаб ейман.

Домла севиниб кетганларидан шошиб ўринларидан турдилар.

— Сиз, мулла Абду Ғафур, бозорнинг нишоллосидан еманг. Қаллоб улар. Сизга мен ўзим нишолло қилиб бераман.

Домла шундай деб ташқарига чиқиб кетдилар. Ҳамид Ғулом билан иккаламиз ялт этиб Ғафур акага қарадик.

— Домлани алдадингиз-а.

— Бировни хурсанд қила олса, ёлғон гап ҳам яхши бўлади. Кўрдингми, домла

эриб кетдилар. Ҳозир чилчўп опкелиб, ўзлари нишолда қилиб берадилар.

Дарҳақиқат, домла кичкинагина мис қозон, чилчўп билан кириб келдилар.

Китобни домланинг олдиларига қўйдим. Шошиб кичкинагина пичоқча билан боғичларини кесиб, биттасини олдилар-да, кўзларига яқин келтириб варақладилар. Кейин менга қараб: «Хайрият, чиғибди, раҳмат болам», деб қўйдилар.

Ана шундан кейин учовимизга биттадан китобга дастхат ёздилар. Менга ёзганларида шундай сўзлар бор эди:

«Уртоқ Саид Аҳмадга дўстлик эсдалиги. Айний. 4. II. 47».

Ғафур ака менга секин қараб: «Домла сени дўстим деди», деб қўйдилар. У кишининг ёшларига нисбатан мени дўстим дейишлари Ғафур акага эриш туюлган эди. Кейинчалик қаерда Айний ҳақида гап кетса, «Саид Аҳмаднинг дўсти», деб кулиб юарди.

Нишолда тайёрлаш асносида суҳбат қизиб кетди. Гапни Ғафур ака бошлаб қўйган эди.

— Домла, анчадан бери битта гапнинг маънисини чақолмай юраман. Эрталабки таомни нонушта дейишади. На форсда, на арабда бор бу сўз. Туркий халқларда ҳам бунга маъни бериб бўлмайди. Сал-пал

форсга яқин боради-ю, маъни ажратиб бўлмайди.

Домла қўлларидаги чилчўпни қозончада қолдириб, телпак кийдирилган чойнакдан пиёлага чой қуйиб, ўйланиб қолдилар.

Биз бу икки буюк шахснинг суҳбатига жимгина қулоқ солиб ўтирардик. Айний домла чойни ичиб бўлиб, пиёлани эҳтиётлик билан дастурхон четига қўйдилар. Узоқ ўйладилар.

— Менимча ҳам форсий маъно топиш қийин. Лекин бари бир топамиз. Икковимиз бир бўлиб битта гапга маъни беролмасак ёзувчилигимиз қаёққа борарди.

— Тўғри айтдингиз, домла. Но қўшимчаси форс сўзларида ишлатилади. Туркийга у бутунлай маънисини йўқотиб ўтади. Менимча, нонушта бузиб айтилган сўз бўлиши керак-да.

— Тўғри. Мулла Абду Ғафур. Нонуштанинг маъниси шуки, оч қоринга ейилган таом. Нонушта эмас, ношито дейиш керак.

Форс тили баҳона бўлиб, Бедил ижоди ўртага тушиб қолди. Домла Айний шу кунларда самарқандлик олим Иброҳим Мўминовнинг Бедил фалсафасига бағишланган диссертациясига оппонентлик қилаётганларини айтдилар.

Ғафур ака Ўзбекистондаги бедилхонларнинг энг зўри ҳисобланарди. Қулфи ди-

ли очилиб, домла билан форсгўйлик қилиб кетди!

У Бедил шеърларини ёд айтар, форс тилининг ажиб бир гўзал оҳангларини жуда нозик ўқирди. Айний домла унга маҳлиё бўлиб, ора-сира балле, балле, деб қўярди.

— Ҳай, менга қаранг, диссертация куни чақиртирайми сизни? Хоҳласангиз диссертация билан танишишингиз мумкин. Зиён қилмайсиз.

Ғафур ака шу кунларда иши жуда кўплиги, академия бир нечта аспирантларини боғлаб қўйганини эслатиб, узр айтди.

Ғафур ака табиатан бетоқат одам бўлганидан кетишнинг пайинга тушиб қолган эди.

— Ҳай, энди нишоллони емай кетасизми, болалар ҳозир қиёмини келтиради.

Домланинг қизлари кастрюлькада буғи чиқиб турган қиёмни олиб кирди. Бирпасда нишолда ҳам тайёр бўлди. Очигини айтсам, умримда ҳали бунақа хуштаъм нишолда емагандим. Домла ҳақиқатан ҳам нишолдага уста эканлар.

— Э, ҳали сиз мени бухорча мойли ҳалвомни емабсиз.

Вақт пешиндан оққанда домла бизни Регистон майдонигача кузатиб чиқдилар. Ғафур ака, сиз қолинг, уриниб қоласиз, деишига қарамай, домла уйда қолишга уна-

мадплар. Ғафур аканинг оёқини катта-катта ташлаб тез юрадиган одати бор эди. Домланинг ҳасса билан имиллаб юришларига тоқати етмас эди.

— Э, дўстингга айт, қола қолсинлар.

Ғафур ака рост айтган эканлар, домла чарчаб қолдилар.

— Ҳай, майли. Энди мен орқага қайтай. Кетгунигизча яна бир келинг, ҳалво пишириб бераман.

Домла Тошкентдаги ёр-биродарларга салом айтишимизни тайинлаб, орқага қайтдилар.

То ётоқхонамизга келгунимизча бўлган суҳбатларнинг таъсиридан чиқолмадим. Борган сари Ғафур аканинг билимдонлигига, ҳозиржавоблигига қойил қолардим. Бу китобларни қачон ўқиган? Форс тилини қачон ўрганган? Ундоқ десам, қозоқ билан қозоқча, татар билан татарча, уйғур билан уйғурча тутилмай гаплашади. Фақат тилларинигина билиб қолмай, адабиётлари, урф-одатлари, қўшиқларини ҳам яхши билади. Уйғурча «Садр полвон» қўшиғини айтиб, бир сомсапаз уйғурни йиғлатганини ўз кўзим билан кўрганман. Уша қўшиқ шундай бошланарди.

«Ёвмилдан қочқон чоғда
сочим бир қулоч ўлди.

Евмилдан қочқон чоғда
қовурғам пичоқ ўлди».

Поездаги суҳбатга нима деса бўлади?
Динларни билиши, билафонликда бир дин
арбобини мот қилиши-чи?

Бу нарсаларга ажабланмай бўлмас эди.

Мана ҳозир Регистон ансамбли олдидан
ўтяпмиз. Олдинда Ғафур ака Ҳамид Ғу-
лом билан гаилашиб кетяпти. Мен орқа-
да уларнинг гапларига қулоқ солиб бора-
ман.

Ғафур ака Самарқанд тарихидан, ай-
ниқса, тарихнинг Алишер Навоий ҳаётига
боғлиқ томонларидан гапириб берарди.
Баъзан тўхтаб, кўзойнағини қўлига олиб,
пештоқлардаги араб, форс тилларида ёзил-
ган шикаста хатларга тикилиб қоларди.

Регистон майдонига кирдик. Ғафур ака
жимиб қолганди. У гўё улуг боболар бос-
ган тупроқни оёқ ости қилишни истамаган-
дек, авайлаб юраётганга ўхшарди. Гапир-
ганида илгаригича баланд овоз билан
эмас, шивирлаб гапирарди.

— Мана шу ердан неча марта Навоий
юрган. Мана шу пештоқларга тикилиб не-
не хаёлларга борган экан? Манаву тўғри-
даги нақшин эшикдан Улуғбек неча бор
кириб, неча бор чиққан? Ажаб!

Ғафур аканинг бола табиатини яхши

билардим. Сал нарсадан қувониб, сал нарсага мўлт-мўлт кўз ёши тўкканини ҳам кўп кўрганман. Оббо, шу топда йиғлаб юборса нима қиламиз, деб ўйлаб унга қарадим. Уйлаганим тўғри чиқди. Фафур аканинг икки кўзи жиққа ёш эди. Шундай пайтларда уни алаҳситиш керак эди.

— Менга қаранг, Фафур ака, бунақа қиладиган бўлсангиз эртага сайловчилар билан бўладиган учрашувда, йиғлоқи депутат олиб келдик, деб айтаман.

Фафур ака дарров ҳушини йиғди.

— Ҳа, шайтон, сезиб қолдинг-а. Шу топда хаёл ўлгир олиб қочган экан. Навоний билан гаплашаётган эдим. Суҳбат жуда ширин жойига келганда хаёлни бўлиб қўйдинг. Шеър туғилаётган эди-я!

Дарахшон юлдузлар сари
ўкирган,
Бўйнида занжиру қалби озод
шер,
Инсоний муҳаббат меҳри-ла
вафо,
Эрку бахт тимсоли улуғ
Алишер.

Албатта битта зўр шеър ёзаман. Ёзиб қўй, кейин эсимдан чиқиб қолмасин.

Орадан бир йил ўтиб, Навоийнинг беш юз йиллик юбилейи кунларида Ғафур ака Навоийга бағишланган шеърини ёзди. Шеърнинг олтинчи тўртлиги бўлиб юқоридagi сатрлар шундоқлигича киритилган эди.

Самарқанд сафаримиз инҳоятда қизиқ воқеалар, айниқса, буюк шоирнинг ҳали мен учун очилмаган томонларини кўрсатадиган воқеалар билан тўлиб-тошган эди. Театр сахнасида шоир шаънига айтилган қайноқ сўзлар, унга бағишланган шеърлар сира эсимдан чиқмайди.

Ургутдаги учрашувларда сайловчилар олдида унинг айтган ажойиб сўзларини, ўқиган шеърларини ўз қулогим билан эшитиб, ҳақиқатан ҳам Ғафур Ғуломнинг халқ билан бирлигига, ижодининг нақадар халқчиллигига тан берган эдим. Самарқанд сафари тугаб, қайтишимиз илғор пахтакорларнинг республика қурултойи очилиши арафасига тўғри келган эди.

Биз тушган поезд состави Қашқадарё, Сурхондарё, Бухоро, Самарқанд области вакиллари билан тўлган эди. Ҳар бир вагонда зиёфат.

Ғафур Ғулом номини эшитиб, ўзини кўришни орзу қилган узоқ қишлоқ деҳқонлари вагонимизга келиб ўтириб олишар, ё илтимос қилиб бизни ўз вагонларига олиб кетишарди.

То Тошкентга стиб келгунимизча суҳбат, ўйин-кулги давом этди.

Сафардан қайтишимиздаги суҳбатлар менга Гафур аканинг яна янги бир томонини очиб берди.

Домла Зарафшон водийсини ҳам ниҳоятда яхши билар экан. Бухоролик билан гаплашганда қишлоқлардаги танишлари, борган тўйлари, ўша ердаги илғор чорвадорларни номма-ном айтиб берарди. Ҳатто қайси шевада гапиришини қилиб бериб уларни кулдирарди.

Сал фурсат ўтмай сайлов бўлди. Гафур Гулом Ўзбекистон ССР Олий Совети депутати деган юксак шарафга муяссар бўлди...

«ШУМ БОЛА»НИНГ ДАВОМИ

Уттизинчи йиллар Ғафур аканинг ижоди ниҳоятда ширага тўлган эди. Адабиётнинг деярли ҳамма жанрларда тинмай ижод қиларди. «Қизил Ўзбекистон»да шеъри босилган бўлса, ўша кун «Ёш ленинчи»да ҳикояси ҳам чиқарди. Фельетон, очерк, публицистик мақола, Маяковский ё Асеевдан таржима ёки бирон областдаги янги тузилган колхоздан хабар...

Хуллас, Ғафур ака ўйин-кулгига ҳам, ёзишга ҳам, Инжиқободаги боғига бориб, деҳқончилик қилишга ҳам вақт топарди. Бирон кун ҳам тек турмасди.

Газетада ҳикояси босилган кун Ғафур ака албатта эски шаҳар расталарини, гузарларини айланиб юрарди. Ҳикояси одамларга қандай таъсир қилганини билгиси келарди.

Бу пайтларда Ғафур ака кулги ҳикоялари устаси сифатида ном чиқарган эди.

Ўттиз иккинчи йилда «Нетай» қиссасини ёзди. Ана шундан кейин унинг фақат кулгили ҳолатларни тасвирлаш билан чегараланмай, инсондаги кучли психологик ҳолатларни тасвирлашга ҳам ниҳоятда уста эканлиги маълум бўлди. «Соялар» ҳикояси ундаги шу хусусиятини янада яққол кўрсатди.

Ғафур ака ёзишдан тинмасди. Ҳамма-нинг оғзига тушган «Кўкан»дан кейин «Икки васиқа», «Тўй» деган дostonларни ёзди. Адабиёт ишқибозлари бу дostonларнинг мағзини чақиб улгурмаёқ, Ғафур ака ўнлаб ҳикоя, очерк, фельетонлар ёзди. Ўттиз олтинчи йилга келиб у бирдан икки катта қиссани эълон қилди. Бири «Ёдгор», бири машҳур «Шум бола».

«Гулистон» журнали «Ёдгор»ни боса бошлади. «Муштум» эса бутун йил давомида «Шум бола»нинг саргузаштларини босди.

Бу журналларнинг навбатдаги сонлари чиққанда газета киоскаси олдида сон-саноқсиз навбат пайдо бўларди.

«Шум бола»нинг учинчи қисми ёзчлаётганда мен Ғафур аканинг ёнида эдим. Очкроғи, қиссани тезроқ қўлга киритиш учун «Муштум»дан мени Ғафур аканинг уйига «командировка» қилишган эди.

Уйига борганимда Ғафур ака йўқ, қўл-

Ўзма стол устида тахланганча турарди. Ғафур ака менга қўлғезмасини ишонарди. Чунки араб алифбосини билганим учун унинг шеър ва ҳикояларини машинисткаларга диктовка қилардим.

Стол устидаги қўлғезмаларни варақлай бошладим. Шуни ҳам айтиб қўяйки, журналимиз қиссани битмаёқ эълон қила бошлаганди. Ғафур ака навбатдаги бобларини пешма-пеш келтириб турарди. Бирон сабаб бўлиб Ғафур ака командировкага кетиб қолса, журналхонлар олдида хижолат бўлиб қолишдан қўрқардик. Шунинг учун ҳам Ғафур акани ҳол-жонига қўймай, саҳарлаб уйига бориб олардим. Мен борганимда қисса охирлаб қолган, Шум бола Тошкентга қайтиб, Қўса Маддоҳ ҳикояларини тинглаб турган пайтда тўхтаган эди.

Домла Шоаҳмад акани кузатгани чиқиб кетган эканлар. Келиб, сал хижолат чеккандек бўлдилар.

— Битказолмадик, укажон, нима қилсанг қил, вой деган номард!

— Шу бугун олиб кетмасам мени «Муштум»дан ҳайдаб юборишади.

Домла кўчага чиқиб кетиш учун ўзини уёқ-буёққа ташлаб, баҳоналар қидира бошлади. Эпллмади. Охири ўтирди.

— Бўпти. Шу бугун «Шум бола»га нуқта қўйиб бераман. Сен чиқиб, Эски Жува-

тан битта «Казбек» опкелиб бер. Мен ёзиб ураман.

Ғафур ака мени ишга буюриб, қочиб қолшини билиб турибман. Муҳаррам опа: «Хушёр бўлинг, акангиз Мирза Абдулла ака билан аллақаяққа кетишмоқчи», деб йтиб қўйган эди. Нима қилишимни билмай қолдим. Ҳовлига чиқсам, Жўраҳон шимини чўткалаётган экан.

— Жон ука, битта папирос опкелиб бериб,— деб ялиндим. Жўраҳон пулни олиб, шифиллаганча кетди.

(Жўраҳон Ғафур аканинг фронтда ҳалок бўлган ўғли. Қирқ биринчи йили «Соғиниш» шеърини унга бағишлаган эди.) У Мирза Абдулла аканинг ўғли Фатхулланинг велосипедида кетган экан, бирпасда папиросни олиб келди. Ғафур ака энди ҳеч қандай баҳона тополмай қолди.

— Қув бола экансан. Мени енгдинг.

Ана шундан кейин Ғафур ака оғзи ён тарафдан қўйилган сиеҳдонга ручкани тикиб ўйлаб кетди. Ручкани сиеҳдондан чиқармай турибқоқ ҳиринглаб кула бошлади.

— Қизини келди, антиқаси келди. Агар эртага ёзганимда бу гап ё келарди, ё келмасди.

Ғафур ака ручкани қитирлатиб ёза бошлади.

Ҳожи бобо шум болага иссиқ чонни орқа-

латиб, эзмаланиб гапириб кетаётган жойи эди. Қоғозга шундай сўзлар ёзилди.

«— Ҳа, шунақа, болам. Ота-она дунёга мўрт келади. Энди битта она топсанг бўлди. Ота ўз оёғи билан келади...»

Бу ёзилаётган сатрлар қиссанинг учинчи қисмига хотима бўлиши керак. Ҳожи бобо образи бутун қисса давомида учрамаган, бутунлай янги персонаж эди. Воқеа Тошкент четидаги такялардан бирида ўт-япти. Бунда кўкнорни балосига учраган турли табақага мансуб кишилар иштирок этади. Ғафур ака образни фавқулодда бир маҳорат билан чизарди. Ҳожи бобо билан ҳинд саррофи санъаткорона чизилган портретлар эди.

— Ҳожи бобога марҳум дадамнинг кўп қизиқ хислатларини, сўзларини шундоққина ёзиб қўя қолдим. Дадам ҳам кўчада юрганларида ҳассаларининг учи билан йўлдаги қоғозларни титиб кўрардилар, нон тушиб қолган бўлса олиб ўпардилар, кўзларига суртиб, кейин дсвор кавагигами, баландроқ жойгами қўярдилар. Ҳожи бобо ҳам шунақа қилади.

Шу баҳона бўлиб, Ғафур ака Тошкент бозорларида одамларнинг пулларини майдалаб фойда кўрадиган ҳинд саррофларни тўғрисида гапириб берди.

Ҳинд сурмасидек яхши сурма дунёда

ўлмайди. Буни Тошкент қизлари, келин-аклари яхши билишарди. Ҳинд саррофлари ўтадиган кўча тупроғига бармоқлари илан кўндаланг чизиқ тортиб қўйсаларинд ундан ўтолмасди. Сурма бергандаги улар чизиқни кафтлари билан ўчириб ашлардилар. Шундан кейингина ҳиндгиб кетарди. Умуман, ўша пайтлардагина, сурма сотадиган ҳиндлар, қоғоз гул ўтадиган, фокус кўрсатадиган хитойлар ўп бўларди. Қиссага киритилган ҳинд аррофи ўшаларнинг умумлашган образи ўлди.

Хуллас, ўша куни мен ҳовлида қоровул ўлиб ўтирдим. Ғафур ака гоҳ мени сўкиб, оҳ мақтаб, қиссага охириги нуқтани қўйди.

Умуман, Ғафур акани ёзув столи ёнига қизиб олиш қийин эди. Бир ўтириб олгандан кейин турмасди. Айниқса, шеър ўлса битта тўртлик, ҳикоя бўлса биринчи саҳифа тўлгандан кейин ўзи ҳам қизиқиб кетиб, то асар битмагунча ўрнидан турмасди. Аввалига хиралик қилиб, кўзига мон кўринардик. Кейин асар битганидан кейин ўзи миннатдорчилик билдирарди.

— Хўп иш қилдинг-да. Баҳона билан исса битиб қолди. Маладес.

Бу қиссанинг дунёга келишида Ғафур аканинг болалик ўртоғи, журналист, уста

стенограф Шоаҳмад Шораҳмедовнинг хизматлари катта бўлган. У биринчи бўлиб шу қиссани ёзишга ундаган, ўзи стенографлик қилиб, адибнинг оғзидан чиққан жумлаларни сўзма-сўз ёзиб борган. Қиссанинг деярли ҳамма қисмларини ўша киши ёзиб олганлар.

Ғафур ака билан ҳамиша ёнма-ён бўлган таланти таржимон Ваҳоб Рўзиматов ҳам Ғафур аканинг жуда кўп ҳикоя, шеър ва фельетонларини ёзиб олган эди.

«Шум бола»нинг учинчи қисми ҳам «Муштум»да давомли босилиб, журнал қўлма-қўл бўлиб кетди.

Бу эса Ғафур Ғулом шуҳратига яна шуҳрат қўшди.

Кейинчалик, уруш йиллари ҳам, урушдан кейинги йилларда ҳам Ғафур ака «Шум бола»ни қўлига олиб варақлар, ўқиб кулиб-кулиб қўярди.

1947 йилнинг охирларида Ғафур ака яна «Шум бола»ни кўп гапирадиган бўлиб қолди.

Бир кун Ғафур ака ўзи туғилган Қўрғонтаги маҳалласига бир ўртоғининг тўйига бориб келди. У ерда бирга ўсган ўртоқларини учратганини, кўчаларда айланганини, онасини танийдиган кампирлардан бир-иккитасини кўрганини айтди.

— Менга савод ўргатган, биринчи ҳарф-

и тапитган домламни кўрдим. Юсуфулло ори ҳаёт эканлар. Уйларига кириб, зиёрат илиб чиқдим. Биласанми, ўзимизнинг юирча Шукрулло у кишининг арзанда филлари экан.

Ғафур ака икки-уч кун хаёлчан юрди...

— «Шум бола» яна тинч қўймапти. Ир балоларни ёзворгим келяпти.

Шундан кейин Ғафур ака қиссанинг ўртинчи қисмини ёзмоқчилигини, ҳатто аъзи бир бобларини ўйлаганини айтди.

Ўйлаган бобларидан баъзилари эсимда олган.

Ҳинд саррофи Шум болага Ҳиндистон-и кўп мақтарди. «Ҳиндистонда қўй текин, на-бола фил биттанга, нон дарахтда пи-иади», дерди. Шум болада Ҳиндистонга ориш иштиёқи туғилиб қолади. Тақядан рттирган чақаларини эҳтиёт қилиб, Ҳин-истон сафарига тайёрланиб юради. Эр-акталаблар уни лақиллатишади. Ҳиндис-онда фил кўп бўлганидан занжир етиш-ас эмиш, кўпроқ занжир олиш керак. Индистонда илон ўйнатадиганлар ҳуштак-а зор. Йигирма-ўттизта чулдироқ ҳуштак-ла кетиш керак. Иложи бўлса, Тўйчи офизнинг пластинкасидан элликтача, са-овар карнайдан қирқтача ола кет, деб-аслаҳат беришади.

Шум бола бу гапларга ишонади. Зан-

жир, ҳуштак, пластинка, самовар карнайларни орқалаб, пиёда йўлга тушади.

Қисса сюжети тайёр эди. Аммо Ғафур ака ёзишга шошилмасди. Сабабини сўраганимда, у киши шундай деб жавоб берган эдилар:

— Айнидм. «Шум бола» ёзилганига ўн йилдан ошди. Мен ўн йил олдинги Ғафур Фулом эмасман, ҳозирги билимим, маҳоратим билан қиссани бошқатдан ёзиб чиқшим, ундан кейин давомига ўтиришим керак. Бари бир таҳрир қилмаганимда ҳам, Ҳиндистонни кўрмай туриб қандай қилиб қаҳрамонимни уёққа олиб бораман.

Шундай қилиб, қиссанинг тўртинчи қисми қолиб кетди.

Аммо Ғафур ака уни ёзмаганидан афсусланган пайтлари ҳам кўп бўлган.

— Муни қара, ёзаверсак бўларкан. Бари бир «Шум бола» Ҳиндистонга бормасди. Шунча юк билан бориб бўлармиди. Уратепада қолиб кетарди. Аттанг. Ушанда сен бўшлик қилгансан, хпралик қилганимда шу қисса ҳам дунёга келиб қоларди.

Минг тўққиз юз олтинчи иккинчи йили Ғафур ака «Шум бола»ни қўлига олди. Дўсти Шоаҳмад Шораҳмедов Ғафур акани ишга солди. Қисса бошдан-оёқ таҳрир қилинди, янги боблар киритилди. Ҳожи

бобо образига жуда кўп деталлар қўшилди.

Айниқса қиссанинг боши, охири, ўрталарида ўзгаришлар бўлди. Ғафур Ғулом «Шум бола» қиссасини салкам илгирма беш йил ишлади десам янглиш бўлмайди. Қиссанинг биринчи ва иккинчи қисмлари 1936 йилда ёзиб тугатилган. Учинчи қисми қирқинчи йилларнинг бошида тугатилган. Олтмишинчи йилларнинг бошларида қайта таҳрир қилинган.

Ғафур ака ҳаётлигида босилиб чиққан охириги нашрини қўлига олганда китобни ўпиб, кўзига суртганди.

— Тамом, энди бўлди,— деганди кўзлари яшнаб.

— Нега?— дегандим. — Бир қизиқиб кетсангиз, буёғини ҳам ёзворасиз.

— Йўқ. Буёғини энди сизлар ёзасизлар. Сен ёзасан. «Шум бола» энди академик, лауреат, депутат...

Ғафур ака «Шум бола»нинг Москва телевидениеси орқали намойиш қилинган телепостановкасини кўролмади. У орамиздан кетган эди.

Кўрганда қандай севинарди!

Ҳар гал «Шум бола»ни қўлимга олганимда устозимни ўйлаб кетаман. Бу қисса ёзилаётган пайтдаги унинг кулгилари қулоғимга эшитилади. Бир кўзини қисиб, «қо-

тирдимми!» дегандек мақтанганнамо қарашлари шундоққина кўриниб кетади. Буюк қаламкаш билан бирга кечирган кунларимиз, сафарларимиз, ижодхонасидаги сокин, фақат ручканинг қитирлашигина эшитилиб турадиган дақиқалар хотирамда жонланаверади, жонланаверади...

ШОИРНИНГ РАФИҚАСИ

Бағишлов

Ҳовлимда икки туп гилос бор. Менимча, Тошкентда бу гилосдан олдин пишадигани бўлмаса керак.

Минг тўққиз юз олтмиш олтинчи йилнинг ўн саккизинчи апрель кунини эрталаб эшик тақиллаб қолди. Чиқсам, Фафур Ғуллом турибди. Ичкарига таклиф қилдим. Бундан уч кун аввал Фафур аканинг биздан икки ҳовли нарида турадиган бир таниши вафот қилган эди. Бирга кўнгил сўраб чиқамиз, деб азонлаб келган экан.

Ичкарига кирдик. Ҳовлидаги гилоснинг пастки шохлари пишганини кўриб, Фафур ака ҳайрон бўлди.

— Шу пайтда ҳам гилос пишар эканми?

Мен у кишидан табаррук қилиб биринчи узиб беришларини сўрадим.

Фафур ака чўзилиб бир-икки дона узган бўлди. Кейин мен кичкина шотича қўйиб, саватчага териб тушдим-да, тақсимчага

солиб дастурхонга қўйдим. Ғафур ака бир-икки донани оғзига солиб, энди бас, деди.

— Агар шуни мен учун узган бўлсанг, битта қоғозга ўраб бер. Опангга омонлиққа олиб бораман,— дедилар.

Ҳазиллашгим келди.

— Хотинингизни мунча яхши кўрмасангиз!

Ғафур ака кулди.

— Сен нима деб ўтирибсан. Опангни менинг кўзим билан кўр. Шундоқ ўғилларимнинг онаси-я.

Мен у кишига қараб ғалати қилиб кулдим. Ғафур ака бу кулгининг маъносига етди.

— Нима демоқчилигингни билиб турибман. Ғафур Ғуломдек бесаранжом, мулойимлигидан кўра тажанглиги кўп, ёш боладек инжиқ одам билан бир умр яшаб келаётгани учун ҳам яхши кўрасиз, демоқчисан, топдимми?

— Қойилман!— дедим.

— Баракалла. Дунёда шоирга хотин бўлишдан қийин нарса йўқ. Опанг шунга чидаяптими, тасанно!

Ғафур ака ҳақиқатан ҳам рафиқаси Муҳаррам опани жуда яхши кўрарди.

Кўп сафарларда бирга юрганман, Ғафур ака бирон яхши нарса кўрса опага илинардди.

...Минг тўққиз юз олтмиш биринчи йилнинг октябрь ойида Арманистонда эдик. Декада қатнашчиларига жуда кўп ёдгорликларни кўрсатишди. Икки-уч минг йиллик иморатлар, тошга айланган неча минг йиллик китобларни кўрганнимизда Гафур ака: «Аттанг, опангни ҳам олиб келсам бўларкан, кўрарди», деб ўқинганди...

Сафарларда юрганда Муҳаррам опани тез-тез тилга олиб қоларди. Самарқандга борганда албатта бозорга тушиб, жувоздан чиқазилган ёғ қидирарди.

— Опанг жувоз мойида қилинган ошни яхши кўради.

Ёки Марғилонга бориб қолса, ўзи машинада келган бўлишига қарамай, Марғилон луччагидан бир сават тўлдириб олиб, самолётда учиб келарди.

— Опангни оғзи тегсин.

Марғилон сафаридан албатта Муҳаррам опага атлас олмай қайтмасди.

Москвада бўлган бир воқеани айтай.

Гафур аканинг олтмиш йиллик юбилейи Москвада ҳам ўтган эди. Адабиётчиларнинг Марказий уйига Гафур аканинг ихлосмандлари йиғилган эди. Машҳур турк шоири Нозим Ҳикмат ҳаммадан олдин келиб, Гафур акани бағрига босди. Николай Тихонов назокат билан аввал Муҳаррам опа

билан кўришиб, қўлини ўпди-да, кейин Ға-
фур аканинг олдига келди.

— Олтмишга кирибди-ю, қирчиллама
йигит-а! Хотини яхши бўлса керак бу-
нинг!— деди кулиб. Муҳаррам опа мени
туртиб, қулоғимга шивирлади:

— Хайрият, хотини яхши дейдиганлар
ҳам бор экан.

Шундан кейин Ғафур аканинг шаънига,
ана ундоқ-мана бундоқ деган мақтовлар
ёғилиб кетди. Ғафур ака суюниб бизни уну-
тиб қўйиб, ўртоқлари билан гапга тушиб
кетди.

Муҳаррам опа эрининг бу қувончига ич-
ничидан севинарди. Зал одамга тўлиб,
Москва шоирлари, артисту рассомлари бу
оташин шоирни муборак олтмиш ёши билан
чин юракдан табрикладилар. Концертдан
кейин СССР Ёзувчилар союзи катта зиёфат
берди. Зиёфатда ҳам яна Ғафур ака шаъ-
нига чиройли гаплар бўлди. Бу гал Сергей
Васильев деган атоқли рус шоири Ғафур
аканинг «Бизнинг уйга қўниб ўтинг, дўст-
ларим» деган шеърини ўз таржимасида
ўқиб берди-да, кейин Муҳаррамхоним са-
ломатлигига қадаҳ кўтаришни таклиф
қилди.

Муҳаррам опанинг юзидаги, кўзидаги
аллақандай ийманишни кўриб турардим.
Ортиқча ҳашамларга ўрганмаган, шундоқ

буюк бир шоирнинг рафиқаси бўлишига қарамай жуда оддий, тортинчоқ бу аёлнинг қалбида нималар бўлаётганини сезиб турардим. Кечқурун меҳмонхонага келганимизда опадан:

— Боя мажлисда ўтирганингизда нималарни ўйладингиз?— деб сўрадим.

— Акангиз кўп ичиб қўймасинлар-да, деб ўйлаб ўтирдим,— деб жавоб қилди.

— Йўқ, тўғриси айтинг,— дедим.

Муҳаррам опа жилмайди.

— Очигини айтсам, кўп нарсалар хаёлимдан ўтди. Акангиз шеър ёзадиган кечаси ўзлари ҳам ухламайдилар, мени ҳам ухлатмайдилар. Икки сатр ёзсалар ҳам дарров чиқиб, ўқиб берадилар. Агар ухлаб қолгудек бўлсам, уйғотиб ўқиб берадилар. Мажлисда мақталаётган шеърлар қандоқ ёзилганини ўйлаётган эдим. Ростини айтсам, битта шеър битгунча нечта папирос чекканларидан тортиб, неча марта чой дамлаб берганимгача хаёлимдан ўтди.

Ҳаммамизда ҳам ўзимизга яраша жаҳл, инжиқлик бор. Аммо Гафур аканики бошқаларникидан сал ортиқроқ юарди. Умуман, Гафур аканинг шодлиги ҳам, жаҳли ҳам баландроқ пардада турарди.

Мана шунақа инжиқликларга фақат Муҳаррам опа чидарди. Гафур аканинг бир яхши одати бор эди. Жаҳл устида ким-

ни хафа қилса, эртасига ё уйига бориб, ё чақиртириб, ундан узр сўрарди. Кечгача машинасида олиб юриб, кечаги хафачиликни кўнглидан чиқариб юборарди.

Муҳаррам опага эса Фафур ака бир қошини бармоғи билан кўтариб учирган бўларди-да, жилмайиб:

— Сиз ўзимизникисиз,— дерди.

Фафур ака Муҳаррам опанинг елкасига қўлини ташлаб куларди.

— «Қаҳрамон она» деган унвон чиққан. Ушандан биттасини олиб бераман. Фафур Фуломга мард хотин тегади. Инсоф билан айтинг, сизга нечта шеър бағишлаганман?

Дарҳақиқат, Фафур ака бу жафокаш, ҳеч қачон нолишни билмаган хотинга қанчалаб қайноқ шеърлар битган. Бу шеърлар шоирнинг ич-ичидан қўшиқдек отилиб чиққан мисралар эди.

Жонланиб, ўзинг айт, қайси сўз билан
Сенинг мақтовингни куйлайин, қоғоз!
Дўстим Муҳаррамга ошиқ кўз билан
Бир умр термулдим икковнинг мумтоз.

Қалбда муҳаббат бўлмай туриб, бирга кечган умридан рози бўлмай туриб, бундай сатрларни битиб бўладими?!

...Олмос бетоб. Москва касалхонаси палатасида кўкка боқиб ётибди. Муҳаррам, опа бемор бошида мижжа қоқмай, оппоқ тонгларни оттиради. Узининг ҳам, бировнинг ҳам дардига тоб беролмайдиган Фафур ака озиб, юзида ажинлари кўпайиб қолди. Москва билан Тошкент орасида безовта қатнай бошлади.

Шоир учун оғир бўлган ўша олтмиш иккинчи йилнинг ёзида икковимиз почтага бордик. Фафур ака Москвага посилка жўнатар эди.

Яшиқда турли мева-чевалардан ташқари сув пуркалган ток баргига ўралган икки сиқим ўсма ҳам бор эди.

— Хотин киши ҳар қандай шароитда ҳам хотин. Шунинг унутмаслик керак. Она-бола палатада ўтириб, бир ўсма қўйишсин дедим-да...

Фафур ака сермеҳмон одам эди. Эртдан то қора кечгача меҳмон кутиш осон гап эмас. Бу қийин иш аёллар зиммасида бўлади. Муҳаррам опанинг оёғи ошхонадан, қўли қозондан узилмасди. Меҳмонларни назокат билан кутиб, назокат билан кузатарди.

Фафур ака серхарж, кўча-кўйда улфатчиликка ишқибоз одам эди. Аммо асло рўзгорни кам қилмасди. Эрта билан Кўкча бозорига бориб, болаларга қатиқ, қаймоқ,

иссиқ нон харж қилиб келарди. Уйидан мева-чева узилмасди.

Фафур аканинг ўзи шунчалик шўх, шунчалик ўйинқароқ бўлгани билан болаларига қаттиқ турарди. Шунча болани вояга етказиб, биронтасининг орқасидан ёмон гап эшитмади. У болаларини эркалатишни ҳам биларди, ортиқча шўхлик қилгудек бўлса, танбеҳ беришни ҳам.

Фафур ака кўпдан бери бир нарсани орзу қилиб юрарди.

— Опанг бир этак бола билан ўралашиб қолди. Мана, буёғига неваралар ҳам кўпайпти. Куч-қуввати бор вақтида бир узоқ жойларни айлантирсам.

Фафур ака бу ниятини ҳам амалга оширди. Опа билан иккови бутун Европани айланишди. Улар сузмаган денгиз қолмади.

Бу шоирнинг ўз рафиқасига, қатор-қатор болаларни меҳр билан тарбиялаган, бирга кечган энг ширин, энг бахтиёр кунлар учун миннатдорчилиги эди. Шунда беихтиёр шоирнинг ушбу сатрлари қулоғинг остида жаранглагандек бўлади.

Яшаш орзусини синашга атай,
Ўртоқ тутиндиму уйландим, аммо,
Бадавлат чўнтакдан сўм санагандек,
Чуғурчуқ: қиз-ўғил туғдинг тасанно...

Мен Ғафур акани сўнгги марта «Муштум» редакцияси жойлашган иккинчи қават зинасида учратдим. Мирмуҳсин билан тушлик қилиб чиқаётган эдик. Уша куни биз овқат қилаётганимизда олти баллдан ортиқ куч билан ер қимирлаган эди. Ҳаммамиз овқатни ташлаб ҳовлига тушган эдик. Қайтиб кираётган Ғафур ака пиллапоя ианжарасига суяниб турибди. Мирмуҳсин:

— Қўрқдингизми, домла?— деб сўради. Ғафур аканинг ранги оқарган эди.

Дарров қўшни хонадан стул олиб чиқиб қўйиб бердик. Ғафур ака нафасини ростлаб, менга деди:

— Опангга телефон қил. Акам тинч, деб айт, ўзи тинчмикин? Болалар қўрқмадимикин, шуни билиб бер.— Кейин у Мирмуҳсиннинг саволига жавоб берди:— Қўрқдим, акаси. Нега қўрқмас эканман. Болаларим бор. Опанг бор. Невараларим бор. Албатта қўрқаман-да.

Унинг бу гапи шоирона кўтаринкиликдан холи, ўзини ботир кўрсатишга бегона самимий инсонча гап эди.

Бу сўнгги учрашувимиз эканини мен қайдан билай.

Шоирнинг дилкаш қалами энди ёзув столи устида қимирламай мунгли ётибди.

Шоирнинг иш кабинетини энди жимжит.

Муҳаррам опа «Қазбек» тутунининг ҳи-

ди ўрнашиб қолган бу хонада аста-секин қадам босиб юради. Жавондаги китоблар, чала қолган саҳифалар олдида узоқ-узоқ туриб қолади. Қулоғига шоирнинг овози эшитилгандек бўлади:

Ўғлимнинг тароғи кўкрак чўнтакка
Янглишиб тушибди: мендек бўйи бор.
Оёғи менадан-ку бир номер ортиқ,
Жаҳонга қадамни қўймоқ эътибор.

Узр этди Муҳаррам соч ювар чоқда:
— Янглишиб кийибди костюмингизни,
Ўттиз йил ҳилладим мен сочингизни,
Ҳиди анқиб кетди нечун бу боғда?

Шоирнинг рафиқаси жимжит хонада ҳамон кезади. Кўз олдига биринчи фарзанд қувончи келади. Жўраҳоннинг шаҳид бўлгани тўғрисидаги қорахат пайдо бўлади... Шоирнинг изтироблари, Академияга сайланган кундаги шодликлар: «Шарқдан келтирилган» китобининг довуғи, СССР Давлат мукофоти эълон қилинган кундаги дўстлар қутлови. Халқ сийлаб Олий Советга сайланган кундаги қувонч. Ҳозир ойнаванд шкафта осифлиқ турган костюм ёқасидаги қатор орденларининг ҳар бири эълон қилинган кун, дўстлар, ёр-биродарлар тўпланган зиёфатлар — ҳаммаси, ҳаммаси худди кечагина бўлиб ўтгандек...

Радио хушхабар келтирди. Гафур Ғу-

ломга Ленин номидаги мукофот берилди. Афсус, минг афсус, ўзи ҳаёт бўлганда бу тонгни у қандоқ кутиб оларди. Уй одамга тўларди. Даврада эркаланиб, ҳар бир меҳмонга биттадан матал тўқиб кутиб оларди.

Шоирнинг рафиқаси катта Кремль саройида. У Ленин мукофоти комитети раисининг қўлидан олтин медални қабул қилиб олар экан, бир қалқиди. Мижжалари орасида ёш йилтираб қолди. У ҳаяжонда эди. Ҳам қувонч, ҳам ўкинч бор эди унинг дилида.

У зарҳал билан битилган дипломни бағрига босганича саройдақ чиқар экан, кўзидан дув ёш оқиб кетди.

У Қизил майдон оралаб меҳмонхонага қайтганда номерда яна бир хушxabар кутиб турарди. Столи устида телеграмма: «Ойижон, Улуғ акамга Беруний номидаги Ўзбекистон ССР Давлат мукофоти берилди. Табриклайман. Олмос».

Муҳаррам опанинг кўзидан ёш қуйилиб келаверди, келаверди...

Бир кун туз ичган уйга қирқ кун салом бер, дейдилар.

Ҳурматли Муҳаррам опа! Мен уйингизда устоз таълимини олганман. Дастурхонингиздан нон ушатиб еганман.

Нону туз ҳурмати ушбу сатрларни битдим.

«ВАҚТ»НИНГ ТУҒИЛИШИ

Бутун илҳомини, талантини, билиму би-лағонлигини ҳалқига, халқининг орзу-умидларига бағишламаган ёзувчи чинакам халқ ёзувчиси бўлолмайди.

Ажойиб сўз санъаткорлари қолдирган мерос — бадиний адабиёт хазинамизга кўз ташласак, бутун умрини халқи манфаатлари йўлига сарфлаган катта талантларни кўрамиз.

Ғафур Ғулом ана шундай беназир санъаткор эди. У бирон дақиқа халқидан четда, халқининг ниятларидан узилиб қолмади.

Мен мана шу ҳамиша фахр-ғурур билан тилга олинадиган зукко санъаткор билан ўттиз йилдан ортиқ бирга бўлганимдан ҳамиша фахрланиб юраман.

Ғафур Ғулом менинг кўзим олдида жуда кўп шеърлар ёзган. Фақат ўзбек совет адабиётидагина эмас, Бутуниттифоқ адабиёти-

да фахрли ўрин олган етук шеърлар ёзилаётганда ёнида эдим.

Адабиётимиз тарихини яратишда ҳар биримиз, улуғ воқеалар гувоҳи бўлган кишилар. ўша қайтариб бўлмас дақиқаларни қоғозга тушириб қолдиришимиз керак.

(Бу ўринда ўзбек романчилигини бошлаб берган Абдулла Қодирий романлари қай тариқа яратилгани ҳақида шу адибнинг ўғли Ҳабибулла Қодирий мақолалари жуда яхши иш бўлганлигини эслатиб ўтмоқчиман.)

Биз, бир қанча ёш ёзувчилар, Ғафур Ғулумдан, Ойбекдан, Ҳамид Олимжондан, Абдулла Қаҳҳордан, Шайхзодадан таълим олганмиз. Улар билан бирга сафарларда бўлганмиз, уларнинг ижодхоналарига кирганмиз, суҳбатларига қатнашганмиз.

Демак, биз шу муҳтарам адибу шоирларимизнинг хотираси олдида қарздормиз. Уларнинг ижод жараёнларини, хусусиятларини, халқ оғзига тушиб кетган қўшиқларини, ҳар бир хонадоннинг мулки бўлиб қолган китоблари қай тариқа яратилганлигини тарихда қолдиришимиз керак.

Мен Ғафур ака билан узоқ йиллар ота-боладек бирга бўлганим, беқиёс гўзал, сермаъно шеърларининг ёзилишида ёнида бўлганим учун ҳам бу зукко шоирнинг ижод жараёнини яхши биламан.

Маълумки, ҳар қандай ўткир шоирнинг ҳам ҳамма ёзгани яхши, аъло бўлавермайди, лекин шеърлари орасида унинг бутун ижодий кучини, санъаткорлик чўққисини белгилаб берадиган бир неча шеърлар бўлади.

Мен Ғафур Ғуломнинг ана шундай шеърларидан «Турксиб йўлларида», «Соғиниш», «Сен етим эмассан», «Вақт», «Қозоқ элининг тўйи» ва «Алишер» каби шеърларини биламан.

Бу шеърлар ҳақида вақти-соати билан гаплашамиз. Ҳозир мен жуда машҳур бўлиб кетган «Вақт» шеърининг ёзилишини айтиб бермоқчиман.

Уруш тугаган йилнинг куз ойлари эди. 1945 йилнинг ўн саккизинчи сентябри бўлса керак. Уша пайтларда мен «Қизил Ўзбекистон» газетасида фельетончи эдим. Уша куни эрталаб ишга келишим билан редактор чақирди. У менга Ғафур акадан бир шеър ундиришни тайинлади.

— Ғафур ака билан гаплашдим, «илҳом париси» келса ёзаман, деярликлар.

Ғафур аканинг мени «илҳом париси» деб аташининг боиси бор эди. Негаки мен редакция топшириғи билан у кишидан кўп шеър ундирганман. Икковимиз тез тил топишиб кетардик. Бошқа одам борса, гап гапга қовушмай, шеър унмай қоларди. Шу-

нинг учун ҳам шеър зарур бўлганда мени юборишарди. Дарров Ғафур аканинг уйларига телефон қилдим.

— Хабарим бор,— деди Ғафур ака.— Пешиндан кейин кел. Кечгача мен билан валақлашиб юрсанг, шеър бўлади, бўлмаса йўқ.

Мен рози бўлдим. Тайинланган вақтда уйга бордим. Домла уйда йўқ эканлар. Кабинетларига кириб, бирон нима ўқиб ўтирмақчи бўлдим. Стол устидаги бир тахта қоғозга менинг суратимни чизиб, икки сўлкамдан кемтик қанот чиқазиб қўйибдилар. Тагида шундай ёзув бор:

«Илҳом париси, мен аптекага чиқиб кетдим. Қелгунимча учиб кетмагин деб қанотларингни қирқиб қўйдим. Ғафур аканг».

Шуни ҳам айтиб қўяйки, Ғафур ака унча-мунча ўртоқлик ҳазили суратларини чизиб турардилар. Айниқса, Шайхзода, Туроб Тўла, Темур Фаттоҳ, Маннон Уйғур, кейин ўзларининг суратларини жуда кулгили қилиб чизардилар. Менинг суратимни бўлса кўз юмиб чизардилар.

Домла ўша кун мени кечгача овора қилдилар. Феълларини билганимдан халақит бермадим. Кеч бўлди. Қоронғи тушди. Домланинг шеър ёзиб бериш нияти йўққа ўхшарди.

— Менга қара,— дедилар.— Ке, шу ишни эртага қолдирайлпк.

Мен кўнмадим. Эртага эрталаб шеърсиз редакцияга борсам, редактор хафа қилишини айтдим.

— Азонда ёзамиз. Бўптими? Гафур Ғуломнинг гапи битта бўлади. Тамом. Яхши шеър ёзаман деган шоир кечқурун палов еб ётиши керак. Ҳозир икковимиз ош қиламиз.

Кўнмай иложим йўқ эди. Ошдан кейин то ярим кечагача Бедилдан ўқиб, маъносини тушунтириб берди, афанди айтиб кулдирди. Билиб турибман, домла шеър ёзиш олдидан руҳини енгиллатмоқчи, ўзига яхши кайфият яратмоқчи. Ётиш олдида билагидаги соатни ечиб, кўзойнак тақиб қаради.

— Бўлди,— деди домла қайта ўрнидан туриб.— Шеър тайёр. Комил Алиев шундай деган эди: «Сарлавҳаси билан тагига ёзиладиган ўз номинг нақд бўлса, асаринг битди деявер». Шеърнинг номи билан тагидаги Гафур Ғуломи битди.

У кишига савол назари билан қарадим.

— Жияним Ҳамидулла ўтган куни шу шу соатни совға қилган эди. Шу соатга бағишлаб шеър ёзаман.

Бошқатдан кийиниб ўтириб олдик. Мен пастга тушиб, чой дамлаб чиқдим. Столга

чойнакни қўя туриб қарасам, шеърнинг
икки сатри ёзилиб қопти:

Ғунча очилгунча ўтган фурсатни
Қапалак умрига қиёс этгулик.

Хаёлини бузмаслик учун чой қуйиб,
стол қирғоғига қўйдим. Қараб турибман.
Ғафур ака ўйлаяпти. Кўзи гоҳ шифтга ти-
килар, гоҳ қошлари чимирилиб, худди
уришмоқчи бўлгандек менга ёмон қараб
қоларди. Биламан, бунақа пайтда Ғафур
ака қарагани билан мени кўрмайди. Хаёли-
да яратаётган нарсасинигина кўради. Руч-
кани сиёҳдонга зарда билан ботирди-ю,
ёза кетди:

Гоҳида бир муддат олгулик нафас...

Бу сатрни шошиб ўчирди-да, бошқатдан
ёзди:

Баъзида бир нафас олгулик муддат
Минг юлдуз сўниши учун етгулик.

Шундан кейин ўчиб қолган папиросини
сўрди. Гугурт чақиб қайта ўт олдирди-да,
менга қаради.

— Қалай? Мана буни Ғафуровский
шеър дейилади.

Ғафур аканинг бутун хусусиятларини яхши билиб олган эдим. Шунақа пайтда мақтаб қўйсанг руҳи кўтарилиб кетади-ю, ажиб бир ғайрат билан ишга тушади.

— Э, қойил қивордингиз, Ғулумуп ака.

— Жим тур, аралашма. Келиб қолди.

Яна ручкани олиб, бир оз ўйлади-ю, жуда ҳам тез ёза бошлади. Сўзлар қофияси билан, вазни билан, маъноси билан қўйиб келарди. Ручкани тез-тез сиёҳдонга ботиради, ҳуснихат билан устидан ўчирмай, кетма-кет ўн икки сатрни дам олмай ёзиб бўлди.

Энди дам олади деб ўйлаб нимадир демоқчи эдим, қўлини силтаб гапиртирмади. Урнидан туриб, уёқ-буёққа юрди. Яна ўтирди, яна ёзди. Бу гал иккита тўртлик ёзди. Қимирлагани қўрқаман. Ғафур аканинг ёмон одати бор эди. Бирон нарсани ўзи бузиб қўйса ҳам, аламини бошқа одамдан оларди.

Стул устидаги соат чиқиллаб турибди. Секин қарадим. Тўрт ярим. Тонг отишига ҳали анча вақт бор. Ишқилиб, шеър чала қолмасин-да, деб қўрқаман. Буёғига чарчаб қолди шекилли, бармоқларини шақирлатиб, менга қаради:

— Энди бўлар-а?

— Йўғ-э,— дедим.— Ғафур Ғулом бўла туриб шунақа калта шеър ёзасизми? Шеър деган газетада битта қараганда кўринадиган бўлиши керак.

— Шошма ҳали, айтадиган гап кўп.

Уй тутун бўлиб кетган эди. Деразани очиб шамоллатдик. Узимиз болохонадан пастга тушиб, ҳовлида айланиб юрдик.

Шаҳар жимжит. Трамвайлар ҳам ётган. Ғафур ака папирос тутатиб кулди.

— Бу шоирлик ҳам ажаб ғалати ҳунар экан-да. Одам боласики бор, ҳаммаси маза қилиб ухляпти. Биз магазин қоровулидек кўз юрмаймиз.

Домланинг ҳазилига ҳазил қилдим:

— Хўп, шеърни-ку сиз ёзасиз, эртага пулини ҳам сиз оласиз, мен нима қилиб юрибман?

— Сенми, сен,— деди озроқ ўйланиб Ғафур ака,— сен бир вақт келиб Ғафур Ғулом қанақа қилиб шеър ёзишини мақола қилиб пул оласан. Менданам сенга маза.

Тонг ёришай деб қолди. Индамасам шеър қолиб кетадиган. Юқорига чиқишга қистадим. Ғафур ака анча совиб қолган экан, истар-истамас юқорига чиқди.

— Илҳом париси бўлганда ҳам жудаям хира илҳом париси экансан.

Аччиқ чойдан кейин мен яна қимирла-

май ўтирардим. Ғафур ака ручкани қитирлатарди.

Тонг ёришиб, биринчи трамвай ўтганда шеърнинг охирги сатри ёзилаётган эди. Ғафур ака аллақандай ҳузурланиб тагига чизди-ю, ўрнидан турди.

— Мана, ўқи.

— Ёзаётганингиздаёқ ўқиб қўйганман,— дедим.

— Бўлди, тамом!

— Йўқ,— дедим.— Тамом бўлгани йўқ. Менга қаранг, Ғафур ака.— Домлани жиндек мақтаб ишга солмоқчи бўлдим.— Навоий ҳам, Машраб ҳам, умуман, илгариги шоирлар шеърларининг охирига «кетур соқий» деган гап қўшиб қўярдилар. Нима, Ғафур Ғуломни ўшалардан камлиги борми?

Ғафур ака ўйланиб турди-да, дарров ручкани олди.

— Ғафур Ғуломники бошқача бўлади. Ғафур Ғуломники Ғафуровский бўлади.— У шундай деб ёзишга тушиб кетди. Бирпасда охирги тўртлик битди:

Ҳаёт шаробидан бир қултум ютай,
Косани тўлдиргин умрзоқ соқий.
Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий.

Шу билан тонготар пайтда Ғафур Ғулом номини жуда узоқ элларга олиб борган шеърға нуқта қўйилди. Бу шеър улкан шоирнинг фалсафий қудратини, сўз санъаткорлигини, ҳаёт ҳодисаларини ниҳоят чуқур билишини намойиш қилган эди.

Шуни ҳам айтиб қўяйки, бу шеърни биринчи ўқиган киши Маннон Уйғур эди.

Уша куни шеър завқи билан Ғафур ака эрталаб ҳам жиндек мизғиб олмади. Нарибери чой ичиб, кўчага чиқдик. Ҳали вақтли, идоралар очилмаган. Бешёғочдан пиёда кетяпмиз. Уқчига яқин қолганда Мутахассислар уйи олдида тўхтаб, балконда папирос чекиб ўтирган Маннон Уйғурни чақирди. Оға пастга тушиши билан саломалик қилиб ўтирмай, ёнидан шеърини олди-ю, ўқиб берди.

Уйғур оға Ғафур аканинг феълени яхши биларди. Мўлжалдан ўтқазиб мақтади. Гапларини эшитиб Аброр Ҳидояттов ҳам чиқди. Домла унга ҳам ўқиб бердилар. Унинг ҳам мақтовини эшитиб, хотиржам бўлдик.

Редакцияга шеърни топшириб тинчиган Ғафур ака трамвай бекатига келганимизда қўлимни қаттиқ қисдилар.

— Раҳмат, ука. Агар сен хиралик қилиб

туриб олмаганинда, ким билади, бу шеър
ёзилармиди, йўқмиди.

Эртасига шеър рус тилига таржима бў-
либ, «Правда»да босилди.

Ғафур Ғулом номини яна бир поғона
юқорига кўтарган «Вақт» шеъри шу тари-
қа минг тўққиз юз қирқ бешинчи йилнинг
ўн тўққизинчи сентябрь тонготарида дунёга
келганди.

СЕВИНЧ ЕШЛАРИ

Минг тўққиз юз қирқ учинчи йилнинг куз кечаларидан бирида «Қизил Ўзбекистон» редакциясига Ўзбекистон Халқ Комиссарлари Совети Раисининг ўринбосари Султон Умаров кириб келди. Уша кеча мен редакцияда навбатчилик қилардим. У пайтларда газета жуда кеч босмага бериларди. Қўпинча Олий Бош қўмондоннинг биронта шаҳарни душман панжасидан озод қилган қўшинларга буйруғи кечаси радио орқали эълон қилинарди. Шу хушхабар газетанинг биринчи саҳифасида эълон қилиниши шарт эди.

Султон Умаровнинг бемаҳалда, кечаси соат ўн бирдан ошганда келиши кутилмаган ҳол эди. Умаров редактор кабинетида узоқ қолиб кетди. Бир маҳал қабулхона эшиги тепасидаги қўнғироқ жиринглаб қолди. Кирдим. Редактор қизил папкадан учтўрт варақ қоғоз олиб, менга берди.

— Таржимон Шербек Алиев кетиб қолган. Рихсивой билан икковинглар зудлик билан таржима қилингллар. Ҳозироқ теришга тушириш керак.

Ташқарига чиқиб, бу муҳим ҳужжат нима эканлигини билиш учун варақлаб қарадим. Бу Ўзбекистон Халқ Комиссарлари Советининг республикада Фанлар академиясини ташкил қилиш тўғрисида ҳамда биринчи академиклар рўйхатини тасдиқлаш тўғрисидаги иккита қарори эди. Шошиб рўйхатга қарадим. Академиклар ичида менга танниш кишиларнинг ҳам номлари бор. Фахрий аъзолар қаторида Садриддин Айний, ҳақиқий аъзолар орасида Ойбек, Ғафур Ғуллом, мухбир аъзолар рўйхатида Ҳамид Олимжон билан Олим Шарафиддиновлар бор эди.

Муҳаррир ўринбосари Рихси Сахибоев билан иккимиз қарорни таржима қилиб, редакторга олиб кирдик. Султон Умаровнинг ўзи таржимани диққат билан кўздан кечириб бир хўрсиниб қўйди. Кейин Ражабовга қараб ҳасрат билан деди:

— Агар Азиз тирик бўлганда, албатта академиклар сафида бўларди.

У киши айтган Азизни мен танирдим. У урушдан олдин узоқ йиллар Самарқанд Давлат университетига раҳбарлик қилган ва урушнинг бошларида Ўзбекистон Ком-

партияси Марказий Комитетида фан бўлимининг бошлиғи бўлган, кейин ўз аризаси билан фронтга жўнаб кетган Азиз Валиев эди. Қирқ учинчи йилда политрук майор Валиевнинг Украинани озод қилиш учун олиб борилган жангларда мардларча халок бўлгани ҳақида қорахат келган эди. Шу топда Умаров билан Ражабов бу истеъдодли олимни эсга олгандилар.

Ўша кечаси Олий Қўмондон буйруғи бўлмай, газета тонгга яқин босмага олинди.

Нима бўлса ҳам бугунги хушxabарни Ғафур акага вақтлироқ етказиб хурсанд қилмоқчи эдим.

Газета босила бошлаши билан икки-уч нўсхасини олдим-у, биринчи трамвай билан Ғафур аканикига жўнадим. Ҳали тонг отмаган, кўчада биринчи сменага кетаётган ишчилардан бошқа ҳеч ким йўқ эди.

Ғафур ака ўша вақтда Кадивотдаги уйда яшарди. Ҳали кўча эшиги очилмаган экан. Узоқ тақиллатдим. Муҳаррам опа уйқули кўзини ишқаб эшикни очди. Бемаҳалда келишимдан ташвишланиб, олазрак бўлиб қолди.

— Тинчликми? Нима гап бўлди?

— Э, хурсандчилик. Акамни чақиринг.

— Кечаси ишлаган эдилар. Тонготарга яқин ётганлар. Агар жуда зарур гап бўл-

маса уйғотмай қўя қолайлик. Озроқ ухла-синлар.

Муҳаррам опага газеталарни кўрсатиб, Фафур аканинг академик бўлганларини айтганимдан кейин шошиб уйга кириб кетди. Бирпасдан кейин Фафур ака тамоман уйқуси қочган ҳолда чиқди. У мен томон келаркан, йўл-йўлакай хотинига гапирарди:

— Опчиқинг, бирон нима севинчига опчиқинг.

Фафур ака қўлимдан газетани юлиб олди-ю, саҳифаларини оча бошлади. Шошганидан кўзойнагини олиб чиқмаган экан, ўқиёлмади.

— Ўқи, ўзинг ўқи!

Мен иккала қарорни ҳам тик турганимча ўқидим. Фафур аканинг кўзидан ёш чиқиб кетди.

— Академик. Фафур Фулом академик. Етти ухлаб тушга кирмаган гап бу.

Муҳаррам опа тахи бузилмаган янги чуст дўппини тиззасида кериб, бошимга кийдириб қўйди.

— Сизга ҳам акангизниинг йўлини берсин, укам.

Фафур аканинг уйи орқасида майдонча бўларди. Майдончадан қўшниси Мирза Абдулла аканикига эшик очилган, кеч пайтлари Фафур ака шу майдончадаги су-

пачада Мирза Абдулла ака билан чойхўрлик қилиб ўтиришарди. Майдончага иккалалари ҳафсала билан гул экишар, Тошкентда Пушкин номли парк бўлгани сабабли бу майдончани Пушкинча деб аташарди. Ҳозирда тонг маҳалдаги ғовур-ғувурдан уйғониб кетган Мирза Абдулла ака чиқиб қолди.

— Э, ана Ҳожи қийқириқ ҳам чиқиб қолди,— деди Ғафур ака.— Яхши бўлди чиққанинг. Ҳозир бориб Саъдини уйғотиб, икковинг бозор қилиб чиқинглар. Ҳали-замон уйни меҳмон босади.

У найтларда радиоприёмник йўқ эди. Девордаги радиокарнайни Муҳаррам опа баланд қилиб қўйди. Аллақандай куй янграрди. Мирза Абдулла ака халта кўтариб чиқиб кетди. Сал ўтмай радиода Халқ Комиссарлари Советининг академия тузиш ҳақидаги ва биринчи академикларни тасдиқлаш тўғрисидаги қарори рус ва ўзбек тилларида ўқиб эшиттирилди. Ғафур ака менга қаради.

— Газета дежурлиги қанақа бўлишини биламан. Сен болохонага чиқиб жиндек мизғиб ол. Ҳали келди-кетдига хизмат қиласан,— деди.

Индамай болохонага чиқиб кетдим. Билмадим, қанча ухлабман. Муҳаррам опа уйғотиб юборди.

— Меҳмонларга шу ерга жой қиладиган бўлдик.

Шундан кейин ухлаёлмадим. Уйга бирин-кетин меҳмонлар кела бошлашди. Энг аввал Ҳомил Ёқубов билан Ғафур аканинг энг яқин ўртоғи Шоаҳмад Шораҳмедов кириб келди.

Шийпон олдидаги айвонда Мирза Абдулла ака газак тайёрлар, Ғафур аканинг қадрдони Саъдулла Абдуллаев жаз-буз қилиб, ошхонада қозонга сабзи-пиёз босарди.

Саъди ака нашриётларда узоқ йиллардан бери кассирлик қилар, Тошкентдаги ошга усталардан бири эди. Ғафур ака бўш вақтларини шу киши билан бирга ўтказарди. Улар бир-бирини сенлаб гапиришар, уйларида бирон тансиқ овқат бўлса бир-бирларига илинишарди. Соатлаб пичирлашиб гаплашиб ўтиришарди. Саъди ака қаерда янги латифа эшитса, оқизмай-томизмай Ғафур акага стказарди.

Эшикдан бошлашиб Ҳабибий домла билан Юнус Ражабийлар кириб келишди. Ғафур ака уларни қучоқ очиб қарши олди.

— Окагинанг айлансин,— деди Юнус ака соф тошкентча қилиб,— академик ўзимиздан чиқиб қолди.

Ҳабибий домла қўшимча қилди:

— Мулла Абду Ғафур академик дегани олий маълумотдан юқори деганими? Шаъ-

нингизга битта ғазал ёзай деб шунча уриндим, эплолмадим. Академик сўзи арузга тушмас экан.

Ғафур ака хохолаб кулиб юборди.

— Уринманг, домла. Хоразмлик шоир Қурбон ота ҳам мотоциклни арузга туширолмаي хуноб бўлган.

Ҳамза театридан Уйғур, Етим Бобожон, Аброр Ҳидоят, Сайфи Олимов келишди. Улар орқасидан олти седанали нонни қийиққа тугиб Ғафур аканинг супургичи ўртоғи Ҳожи ака, чегачи Тоға лақабли аскиячи чол, улардан кейин халқ ҳофизлари Жўрахон Султонов ва Маъмуржон Узоқовлар кириб келишди. Болохона одамга тўлиб кетди. Республикадаги атоқли арбобларнинг деярли барчаси жам бўлган эди. Олимлар йўқ эди. Чунки улар орасидан ўнга яқин киши академик унвонига сазовор бўлиб, улар ҳам келди-кетдини кутиш билан банд эдилар.

Базм авжга чиққан, аския, ҳофизларнинг хониши, шеърхонлик бир-бирига улашиб кетарди.

Уша куни гўё уруш бўлмаётгандек, бомбалар портламаётгандек, худди урушдан олдинги тинчлик йилларнинг байрам кунларига ўхшарди.

Кечгача табриклаб келувчиларнинг оёғи узилмади. Уша куни мен Ғафур аканинг

халқ орасида қанчалик эътибор қозонганини, республикада номи чиққан алломалар унинг талантига қанчалик юксак баҳо бериб эъзозлашларини ўз кўзим билан кўрдим.

Кеч кириб қолган эди. Кўча тарафда машина гуриллагани эшитилди. Сал фурсат ўтиб остонада Усмон Юсуповнинг салобатли гавдаси кўринди. Уни Собир Абдулла бошлаб келарди. Мен Усмон Юсуповни фақат президиумларда кўрган, яқиндан кўрмаган эдим. Ўзимни йўқотиб кўйдим. Фафур ака уларга пешвоз чиқди.

— Фафурвой,— деди Усмон Юсупов,— қадрдоним, буюк унвон муборақ бўлсин!

Икковлари қучоқ очиб кўришишди. Фафур ака ичкарига бошлади. Дастурхон атрофида ўтирганлар гурр этиб ўринларидан туришди.

— Эҳ-ҳе, жами уламолар шу ерда эканку,— деди Усмон Юсупов кулиб.— Ҳозир Ойбекникидан келаяпман. Қори Ниёзийни табрикладим. Уста Ширинни, Ҳамидни табрикладик. Бугун чинакам байрам, биродарлар. Фафур, ўзинг ёзгансан-ку, «Бизнинг кўчада ҳам байрам бўлажак», деб. Ана ўша сен айтган байрам кўчангга келди. Арзийсан, қадрдоним.

Фафур ака қўл қовуштириб тик турарди.

— Э, ўтир,— деди кулиб Юсупов,— қўл

қовуштириб қуллуқ қилиш сенга ярашмас экан.

Ғафур ака дарров жавоб қилди:

— Ота, ҳали академикликнинг машқини олганимча йўқ. Ҳозирча бошловчи академик бўлиб ким эшикдан кирса, қуллуқ қилиб турамиз-да.

Ўтирганлар гурра кулиб юборишди. Юсупов кулгидан тўхтаб:

— Сенга бир гап айтиш керагу қочиш керак,— деди.

Кечаси билан ухламай навбатчилик қилиб, куни билан Ғафур ака меҳмонларини кутиб чарчаб қолдим. Юрган йўлимда мудрардим. Аҳволимни кўриб, Ғафур ака: «Майли, уйингга бора қол, жуда адойи тамам бўлдинг»,— деди.

Кетаётганимда Муҳаррам опа газетага ўроғлиқ бир нарсани узатди. Унда назаримда ё сомса, ё варақи бўлса керак. Олмайман, деб қайтарган эдим, Ғафур ака жеркиб берди:

— Эси йўқ, сенга эмас, ойингга. Қутлуғ уйдан насиба...

Орадан икки-уч кун ўтиб, академиянинг биринчи таъсис мажлиси бўлди. Ғафур ака редакцияга телефон қилиб, дарров «Националь» меҳмонхонасига боришимни сўради. Бордим. Меҳмонхона олдида Айний домла билан икковлари туришарди.

— Сен бундай қил,— деди Гафур ака,— биз домла билан уйга кетдик. Сен союзга бориб, менга келган телеграммаларни олиб бор, хўпми?

Шу гапдан кейин икковлари машинага ўтириб, жўнаб кетишди.

Союзга бориб, телеграммаларни олдим. Олмаотадан Собит Муқонов, Қозондан Аҳмад Ерикеев, Тожикистондан Турсунзода, Лоҳутий, Озарбайжондан Самад Вурғун, Қирғизистондан Тўқимбоев, Туркманистондан Берди Кербобоев, Ленинград блокадасидан чиққан Николай Тихонов, Фарғонадан Бузрук Усмонхўжаев, Андижондан Тешавой Мирзаев, Жўра полвон Ғойибов, Фарҳод ГЭСи қурилишининг бошлиғи Саркисов ва ҳозир ёдимда қолмаган аллақанча кишилардан табрик телеграммалари эди.

Гафур аканинг уйига борганимда икки буюк аллома — икки академик ёстиқни бағриларига босиб, бедилхонлик қилишарди. Мен уларга чой қуйиб бериб, жимгина қулоқ солдим.

Адабиётимизга, маданиятимизга буюк ҳисса қўшган ажойиб шоир ҳаётидаги энг қувончли дақиқага шерик бўлганимдан ҳалигача ғурурланиб юраман. Уша куни шоирнинг кўзида йилтираган қувонч ёшларини ҳам ўз кўзим билан кўрганман.

ҚОРХАТ

Бирон минг киши иштирок этаётган базмда ногаҳон чироқ ўчиб қолди дейлик. Шу қоронғиликда Ғафур Ғулом ҳам базмга келди ва бир чеккага жимгина ўтирди. Уни ҳеч ким кўрмади, овозини ҳам эшитмади. Бари бир шу базмга бирдан файз кириб кетади. Сал ўтмай қоронғиликнинг у ер-бу еридан гурра-гурра кулги кўтарила бошлайди. Бир зумда Ғафур Ғулом базмга келгани сезилиб қолади.

Ғафур Ғулом ана шундай файзли одам эди. У кирган уйга кулги эргашиб келарди. Ҳар қандай тунд одамнинг ҳам юзига табассум югурарди.

Мен бу улуг зот билан кўп давраларда, сайлу базмларда бўлганман. Бирон қизиқ латифа ва ё ҳикоя эшитиш илинжида унинг оғзига интиқ тикилган юзлаб кишиларни кўрганман.

Унинг топағонлиги, бир зумда шеър тў-

қий олиши ҳаммани ҳайрон қолдирарди. Эсимда, минг тўққиз юз қирқ олтинчи йили биринчи май арафасида Ёзувчилар союзида Ойбек ака бошчилигида зиёфат бўлганди. Шунда Ғафур ака қоғоз-қалам олмай тикка турганича ўтирганларнинг ҳаммасига тўрт сатрдан лапар тўқиди. Аммо шунча ёзувчи-шоирлар унга жавоб қилишолмади. Биз бир тўда ёш ёзувчилар шивир-шивир қилиб, атиги икки тўртлик тўқидик. Аммо тўқиган лапарларимизга ҳеч ким кулмади.

Эллик еттинчи йили янги йилни жами ёзувчилар бола-чақалари билан бирга кутган эдик. Ғафур ака нотоб эди. Қасалхонадан олиб келишди. Шунда ҳам у йигирмага яқин лапар тўқиб, ҳаммани ҳайрон қилиб қўйган эди. Ушанда ҳам бирорта шоир унга жавоб қилолмаганди.

Ғафур Ғулом беқиёс талант эгаси эди. У баъзан тўлиб кетган пайтларида «Муштум»га кириб келарди. Бирпасда тўқиган латифаларини айтиб, ҳаммани кулдирарди. Кейин бир чеккага ўтириб бирон ҳикоя, ё бўлмаса ҳажвий шеър ёзиб берарди.

Худди кечагидек эсимда. Қирқ биринчи йилнинг февраль ойи бошларида Ғафур ака «Муштум» редакциясига кириб келди. Биз журналнинг март сонига тайёргарлик кўраётган эдик. Ғафур акадан Халқаро хотин-қизлар куни муносабати билан бирон

қувноқ шеър ёзиб беришини сўрадик. Ғафур ака шеърга тўлиб турган экан, дарров кўна қолди. Донгдор хотин-қизларга шеърый ҳазил ёзадиган бўлди. Бир хонани бўшатиб бердик. Мен битта аччиқ чой дамлаб кирдим-у, жимгина ўтириб, ёзишини томоша қила бошладим. Бор-йўғи ярим соат ичида ўнга яқин шеърый ҳазилини ёзиб қўйди. Ойдин опа, Ҳалима Носирова, Сора Эшонтўраева, ўша пайтларда машҳур бўлган хотин-қизлардан Тожихон Асқарова, «Муслимка» бугдойининг ижодкори Муслима Бегимова, Чирчиқ кимё заводининг инженери Шарифа Ҳомидхонова сингари ўнга яқин аёлга жуда самимий, жуда қувноқ ҳазил ёзилганди. Бу ҳазиллар журналнинг тўртинчи сонида эълон қилинганди..

Қирқ олтинчи йилнинг кеч кузида Туроб Тўла икковимиз Ғафур аканинг уйига шеър ёздириш учун боргандик. То Ғафур ака шеърини тугатгунча қор ёғиб юборди. Бу биринчи қор эди. Ғафур ака деразадан бирпас қараб турди-да, ўзича нималарнидир шивирлади.

— Менга қараларинг, қазили палов егиларинг келяптими?

Биз ҳайрон бўлдик.

— Ҳозир мен Собир Абдуллага қорхат ёзамаш. Шуни қўлга тушмасдан топшириб келасизлар. Қазили паловни ана ўшанда

ейсизлар. Агар қўлга тушиб қолсаларинг, паловни ўзим қилиб бераман.

Ғафур ака қоғоз-қалам олиб, шеърин қорхат ёза бошлади.

«Қорхат» шундай чиройли, шундай қувноқ ва айни пайтда шеърининг энг гўзал намунаси бўлган эди. Хатда зиёфатда иштирок этадиган шоирларнинг сифатлари, исмлари қоғиз билан ниҳоятда нафис тасвирланган эди. Хатни Туроб икковимиз қўлга тушмай омон-эсон топшириб келдик. Орадан беш кунлар ўтгандан кейин Собир ака зиёфат қилиб берди. Бу зиёфатда Уйғун, Миртемир, Яшин, Шайхзода, Ғафур аканинг ўзи ва ўша кезлари армиядан қайтиб келган Эминжон Аббос ҳам иштирок этди. Бу зиёфат чинакамига мушоира кечасига айланиб кетган эди. Ғафур ака бу ерда ҳам улфатнинг гули эди.

Собир Абдулла «Қорхат»да айтилган шартларнинг ҳаммасини бажо келтирган эди. Мана ўша қорхат:

«Азиз дўстимиз Собиржон ибн Абдуллога етиб маълум бўлсинким:

Қўлингизда ярқираб турган бу хат — қорхат, укам,
Қўлга тушдингиз, иложсиз белни боғлайсиз маҳкам.
Бисти панжум йиғилурмиз улфати чор ўргилай,
Ҳар неки топган-таянган бўлса ночор ўргилай.

Ўн қадоқ гўшт, бир қази Тошкентча «норин»
дейдилар.

Қўлга тушгач, хоҳ ранжи, хоҳ оғрин дейдилар.
Битта хуш хониш дуторчи қизгина бўлса, фаранг,
Ғозадин юзларда тобу ўсмадин қошлар таранг.
Мен-ку ичмайман, ароқхўрнинг ароқдир шеvasи,
Менга басдир бир яшиқ Жигулевский пивоси,
Иссиқ уйда сиз мулозим, биз таралло қилғумиз,
Мияни қўлга қоқиб бергунча ялло қилғумиз.
Воқеан, ёддан чиқай дебдир талабнинг тантиси,
Яхна гўшт, япроқ қази, закузкамининг мантиси,
Қим келур эркан, десангиз, сақлабон эски удум:
Мен бўлурман, мавлави Шайх, мулла Уйғуни
фўрум.

Миртемир хушқайфлиги ғоят томошо бўлғуси,
Қаҳқаҳа авжга чиқиб, совсем хорошо бўлғуси.
Ёз ҳам ўтди, куз ҳам ўтди, қорга чўмди боғлар,
Боғингиздан бир ғужум ҳам тотмади ўртоқлар.
Собиро тан бер ўзинг ҳам, биз каби меҳмон қани,
Борми инсофинг, орамизда ушалган нон қани?
Анча гина-кудратингиз бор эмиш мендан, укам,
Парво қилманг, кори олам доимо бир мири кам.
Балки, бу суҳбат аросида, ечилгуси тугун.
Хулласи, манярғабу, бўлсин зиёфатлар тўкин» .

Ғафур аканинг андижонлик дўсти Омон-
нулла Валихонов юборган посилкага ёзил-
ган жавоб хати ҳам ҳажвчиликнинг энг
гўзал намуналаридан бири эди.

Мен Ғафур аканинг ҳали кўпчиликка

маълум бўлмаган қўлёмалари, одамлар қўлида қолиб кетган шеърлари тўғрисида кўпроқ гапирдим.

Эълон қилинган шеърларни ўқувчилар яхши билишади. Улар адабиётимизнинг бебаҳо мулкига айланиб кетган.

Одатда Фафур Гулом шеър ёзгандан кейин қўлёмасини дўстларига тақдим қиларди. «Бу сенга қарз, катта тўйда қайтарасан», дерди. Бу унинг: «Мен дунёдан ўтиб кетганимдан кейин ўқувчиларимга қайтарасан», дегани эди.

Менимча, Фафур ака айтган пайт келди. Шоирнинг дўстлари шу қўлёмаларини адабиётимиз хазинасига қайтаришлари керак.

Устозимиз Фафур Гуломнинг ҳали хазинага тушмаган шеърый бойликлари кўп. Унинг шогирдлари шоир хазинасини тўлдиришда жонбозлик кўрсатишларига ишонаман.

Фафур Гулом шеърятда, ҳажвчиликда ўзига ҳайкал ўрнатиб кетди. Биз, унинг шогирдлари шу ҳайкал пойига гулчамбарлар қўямиз.

«ЗАНЖИРЛАНГАН ҚУЕН»

Бир минг тўққиз юз қирқ саккизинчи йилнинг июль ойида Ғафур ака мени Пискент районига олиб борган эди. У пайтларда Пискент йўли яхши асфальтланмаган, ўнқир-чўнқир эди. Ғафур аканинг «Москвич» машинаси бор эди. Тўйтепадан сал нари ўтганимиздан кейин ғилдирагига миҳ кириб, бўшаб қолди. Биз тўхтаган йўлнинг ёқасида ҳосили хазонак бўлган ҳандалак полизи бор экан. Шофёр то ғилдиракни алмаштиргунича полиз оралаб кетдик. Мен ейишга арзидиган биронта ҳандалак тополмадим. Ғафур ака суви қочиб, буришиб қолган битта сўпоқ ҳандалак топиб чиқди.

— Шошмай тур, ҳозир сенга бир нарса кўрсатаман,— дея у ҳандалакни тиззасига қўйиб уёқ-буёғига қаради. Кейин ёнидан папирос олиб, тутатди-да, ҳандалакни тешиб, тиқиб қўйди. Унга кўзойнагини тақди. Кейин ариқ бўйидан бир тутам ажриқ

юлиб, тепасига қўйди.— Ким бўлди?— деди у илжайиб.

Ҳандалакка қараб туриб бирдан кулиб юбордим. Бу худди шоир Шайхзоданинг ўзи эди.

Ғафур ака бирои нарсани кимгадир ўхшатишга уста эди. Қопдаги картошкаларни титкилаб Темур Фаттоҳга ўхшаганини топар, бодрингдан Собир Абдуллани ясар эди. Бир куни сабздан Ҳабибий домлага ўхшаганини тониб кўрсатгани шундоққина эсимда турибди.

Ғафур ака билан кўз юмиб расм чизишни кўп машқ қилардик.

Туроб Тўланинг расмини у кўз юмиб чизарди. Менинг расмимни бўлса қоғоздан қаламни кўтармай туриб чизиб қўя қоларди.

Мажлисларда кўпинча тўғрима-тўғри ўтиришимни тайинларди, эзмароқ одам сўзга чиқиб қолгудек бўлса, мудраб кетмаслик учун расм чизиб, бир-биримизга узатиб ўтирардик.

1942 йилнинг қайси ойи ҳам эди. Ҳозир эсимда йўқ, машҳур рус ёзувчиси Алексей Толстой Союз биносида ўзининг «Иван Грозний» драмасини кўпчилиikka ўқиб берди. Муҳокамада мен Ғафур акадан узоқроқда ўтириб қолган эдим. Кўпинча Ғафур ака мажлисда бетоқат ўтирар, чиқиб ке-

тишнинг пайдан бўлар эди. Фафур ака пьесани аввал ўқиган бўлса ҳам, Толстой асар ўқиётган мажлисдан чиқиб кетиш ўн-гайсиз туюлиб, ўзини босиб ўтирди. Каттакон блокнотига нималарнидир берилиб ёзар, ўтирганларга тикилиб-тикилиб қўяр эди. Автор пьесани ўқиб бўлди. Фафур ака менга қараб ғалати илжайди-ю, қўлидаги блокнотдан бир варағини йиртиб, узатди.

Одамларнинг диққатини тортмай аста очдим. Бир саҳифанинг бошидан-охиригача турли расмлар ишланган, тагига: «Буни топинг, дилбарим», деб ёзилган эди. Биринчи расмда каттакон қулоқ, тагига чиройли чизилган иккита кўз, ундан кейин каттакон буруннинг расми. Пастроқда кўзойнак билан тутун чиқиб турган папирос, ундан кейин ҳасса. Тагида учта савол аломати. Бу расмларда кимлар тасвирланганини тагига ёзиб, қайтариб беришим керак эди.

Қулоқнинг тагига «Ҳамид Олимжон» деб ёздим. Чунки Ҳамид аканинг қулоғи каттароқ эди. Кўзнинг тагига «Ойбек», буруннинг тагига «Собир Абдулла», кўзойнак тагига «Шайхзода», ҳассанинг тагига «Шевердин» деб ёздим. Аммо учта савол аломати кимлар эканини билолмай ўйланиб қолдим.

Фафур ака жуда кўп уринса ҳам Уйғун,

Яшин ва Абдулла Қаҳҳорнинг расмларини чизолмасди. Жуда кўп уринган, ўхшатолмаган. Уша муҳокама мажлисида улар ҳам бор эди. Таваккал деб учовининг номини ёзиб қўйдим.

Варақнинг энг пастига худди Навоийнинг ўзи ишлаган «Занжирбанд шер» расмига ўхшатиб, занжирланган қуён расми чизилган эди. Дарров тушундим. Ғафур ака мажлисдан чиқиб кетмоқчи бўлса, имларди. «Бошқалар билмасин, секин қуён бўламин», дерди. Демак, Ғафур ака бу йиғиндан «қуён» бўлолмай занжирлангандек ноилож ўтирибди. Қуённинг тагига дарров: «Бу — Ғафур Ғулом», деб ёздим.

Боя учта савол аломатига ёзганларим тўғри чиқмаса, қизиқчиликка олиш учун икки оғиз гап ҳам ёздим: «Ғафур ака, бу суратлар Менделеев жадвали. Ҳамма элементлар топилиб жойига қўйилган. Уша учта бўш қолган катак — энди топиладиган элементлар». Қоғозни Ғафур акага узатдим. Бир қаради-ю, кулиб юбормаслик учун дарров блокнотининг орасига солиб қўйди.

Чекиш учун танаффусга чиқишганда қоғоз қўлма-қўл бўлиб кетди.

Ғафур ака мени ёнига чақириб: «Қойил, ўйлаганимни топибсан, боқса одам бўласан», деб турган эди, Ҳамид Олимжон келиб қолди.

— Муҳокама мажлисида шунақа ишлар қилиб ўтирибсанми, уялмайсанми?— деб Ғафур акага таъна қилган бўлди.

— Пьесани бундан уч кун олдин Алексей Николаевич менга берган, ўқиб роса мақтаганман.— Бир-бирига ҳадди сиғадиган бу икки қадрдон дўст сенлашиб гаплашишарди.

— Шундай бўлса ҳам-да...

— Кетиб қолмаганим — у кишига бўлган ҳурматим, буёғини айлантирма. Бўлма-са у қулоғингни ҳам расмини чизиб қўяман...

Тошкентнинг революция скверида бир рассом одамларнинг суратини қайчи билан қора қоғоздан қийиб ишлаб берарди. Бир куни ўтиб кетаётганимизда менинг суратимни ишламоқчи бўлди. То рассом менинг суратимни ишлагунча Ғафур ака унинг суратини ишлаб қўйди. Рассом расмини кўриб ҳайрон бўлди. Ғафур акадан кимлигини сўради. Ғафур ака: «Мен Самарқандда яшайман, сенга ўхшаб скверда шунақа сурат қийиб, тирикчилик қиламан», деди...

Бу оташин шоир шарқ алломалари анъаналарини чуқур ҳурмат қиларди.

У доимо: «Ибн Сино фақат табиб эмас, тарихчи, табиатшунос, каттакон шоир, ҳатто жаҳонда биринчи бўлиб нотани ижод этган зўр бастакор. Беруний буюк олимгина эмас, у каттакон шоир, тарихчи...»— дерди.

Ғафур аканинг ўзи ўша буюк устозлар изидан боришга интиларди. Шунинг учун ҳам у тарихимизни мукамал билар, расмлар чизар эди. У рақс тушганда зўр раққосалар ҳам даврадан чиқиб томоша қиларди. Қўлига тақсимча олиб, халқ термаларини айтганда, ҳамма жимиб қоларди. Дутор чертганда, тингловчилар бош эгиб тебранишарди. Ғафур ака Юсуф қизиқлар билан тенг келиб аския айтишарди. Латифа айтишда унга ҳеч ким тенг келолмасди. Халқ дostonларини бахшидек оҳанги, ифодаси билан бошдан-оёқ айта оларди.

Ғафур ака «Муштум»даги ёш рассомлар олдига кириб, соатлаб улар билан расм тўғрисида гаплашарди. Уларнинг тайёр бўёқларидан фойдаланиб, қизиқ-қизиқ суратлар ишлаб кетарди. Ғафур ака журналнинг кекса рассоми Владимир Рождественский билан қалин ўртоқ эди. Умуман, бу талантли рассомнинг карикатуралари унга ёқарди. Рождественский ўзбек урф-одатларини яхши билар, расмларида ҳаётий деталларни жуда усталлик билан ишлатар эди. Кекса рассом Михаил Воробейчиков асарлари унга завқ берарди. Ўзбеклардан етишиб чиқаётган ёш карикатурачиларнинг биронта асарини қолдирмай кузатар, семинар эди. Айниқса, Тельман Муҳамедовнинг

карикатурачиликдаги ажойиб маҳорати унга завқ берарди.

Шу пайтгача яратилган Насриддин Афанди портретлари ичида у Уста Мўмин ишлаган портретни маъқул кўрарди. «Жуда ёқимтой образ топган», деб қойил қоларди. Ўзи ҳам Насриддин образини яратишга кўп уринганди.

1947 йилда бир ҳайкалтарош Фафур аканинг уйига келиб, бир ойча уриниб бюстини ишлади. Бюст Фафур акага унча ёқмаган эди. Ҳайкалтарош кечқурун кетганда Фафур ака бюстнинг баъзи жойларини ўзи ишлаб қўярди. Ҳайкалтарош буни сезмасди.

Ҳайкал битиб, гипсга қуйилганда, ҳайкалтарош Фафур акага бир нусхасини совға қилди. Аммо уни Фафур ака бировга кўрсатмасди, «меннинг характеримни топмаган», дер эди.

Фафур ака босилиб чиқадиган китобларининг муқовасини албатта хомаки пайтида кўрарди. Кўпинча ёқмай, бошқатдан ишларди. Нашриёт директорлари унга тегишишарди:

— Корректурани ўқиб бергингиз келмайди-ю, тағин муқованинг жанжалини қиласиз.

Шундай пайтларда у ўзига хос ҳазил билан жавоб берарди:

— Навоий шундай деган экан: «Китобни муқовасига қараб оладилар, ичига қараб баҳо берадилар», муқова — реклама. Шунисига эҳтиёт бўлиш керак.

Умуман, Ғафур Ғуломни қанча вақт таниган бўлсам, деярли ҳар учрашганимда албатта сурат чизганини кўрганман. Ҳатто ўзи:

— Шоирлик ишқи дилимга тушмаганида, албатта рассом бўлардим,— деб айтарди.

— Борди-ю рассом бўлолмаганингиздачи?— деб сўрардим.

— Унда ё ҳофиз, ё дуторчи созанда бўлардим, — деб жавоб берарди.

Ғафур Ғулом санъатнинг барча турларига интиланган серзавқ истеъдод эгаси эди.

Унинг қўлёмалари ҳошиясида илҳом кайфиятида чизилган қанчадан-қанча расмлар қолди.

Ғафур Ғулом номпдаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Адабий-бадиий нашр

Саид Аҳмад

НАЗМ ЧОРРАҲАСИДА

Ғафур Ғулом ҳақида ҳикоялар

Муҳаррир *Ж. Сувоққулов*

Рассом *А. Кива*

Расмлар муҳаррири *А. Бобров*

Техн. муҳаррир *Т. Смирнова*

Мусаҳҳиҳ *М. Насриддинова*

ИБ № 5182

Босмахонага 13.04.93 да берилди. Босишга 19.04.93 да рухсат этилди. Бичими 60×84¹/₃₂. № 2 нав. босмахона қоғози. Адабий гарнитураси. Юқори босма 2,79. шартли босма тобоқ 3,12 бўёқ вусхаси 3,3 нашр босма тобоғи. Жами 15000 нусха. 43 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида. 62—93 рақамли шартнома.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,
700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Янгийўл шаҳридаги ижара пудратидаги китоб фабрикаси. Янгийўл, Самарқанд кўчаси, 44.